

Hanne Sjøe Granly

NEGER I NORGE

**Harriet Beecher Stowes *Onkel Toms hytte*
som samtidskommentar på 1950-tallet**

**Masteroppgave i litteraturformidling
Universitetet i Oslo
Høsten 2007**

Sammendrag

Hanne Sjøe Granly, *Neger i Norge, Harriet Beecher Stowes Onkel Toms hytte som samtidskommentar på 1950-tallet*. Masteroppgave i litteraturformidling, Universitetet i Oslo, høsten 2007

Harriet Beecher Stowes roman *Onkel Toms hytte* fra 1852 er en av verdens mest solgte, adapterte og leste bøker, og har blitt et begrep i folks bevissthet over store deler av verden. I 1950-årene, samtidig med at de svartes kamp for borgerrettigheter begynte å skyte fart i USA, ble *Onkel Toms hytte* utgitt i hele ni bokutgaver og én tegneserie i Norge. Målet for undersøkelsen har vært å finne ut om, og eventuelt på hvilken måte, disse utgavene kan leses som en samtidskommentar til de politiske begivenhetene som fant sted.

Adaptasjon er et nøkkelbegrep i framstillingen og behandles både som generelt fenomen og med fokus på *Onkel Toms hytte*. Det understrekes at de forskjellige utgavene ikke representerer gode og dårlige utgaver av Stowes tekst, men skaper ulike lesninger ut fra egne, bokhistoriske premisser. Historiske tråder trekkes fra romanens tilblivelse og resepsjon i USA til 1950-tallet og borgerrettighetsbevegelsens framvekst. Disse begivenhetene settes i sammenheng med norske politiske tendenser i etterkrigstiden, med vekt på internasjonalisering og reaksjoner på “negerproblemet” i USA. Den økte interessen for andre land og folkeslag nedfelte seg ikke minst i barnelitteraturen. Som selvstendige manifestasjoner av Stowes verk blir utgavene analysert med tanke på bruk av paratekster, tekstutvalg og oversettelse for å gi *Onkel Toms hytte* funksjon som samtidskommentar. Undersøkelsen viser mange tegn på at utgiver eller oversetter/bearbeider har forsøkt å fremme både politiske og religiøse budskap, men det dreier seg i hovedsak om overflatiske tillegg og justeringer. Noen dyptpløyende, ideologisk adaptasjon av verket ble ikke funnet. Det høye antallet utgivelser er i seg selv en samtidskommentar som viser at interessen for temaet var stor, men det reflekterer ikke nødvendigvis annet enn at salgspotensialet også var stort.

Innhold

Forord	3
1. Innledning	
1.1. Onkel Tom 100 år etter.....	4
1.2. Problemstilling og avgrensning	5
2. Adaptasjon	
2.1. “Det skapende forræderi”	8
2.2. Motivene	12
2.3. “Originalen” best?	15
3. USA den gang (1852) og da (1950-tallet)	
3.1. Resepsjonen	17
3.2. Kampen for borgerrettigheter	20
4. Neger i Norge	
4.1. “Negersjåfør” observert på Otta	22
4.2. En større verden.....	22
4.3. Mørke folk i fjerne land inntar norsk barnelitteratur.....	24
4.4. Vi som elsket Amerika? Norske reaksjoner på “negerproblemet” ...	27
4.5. “Nå kommer Barnetimen...” Utviklingen av nye medier	31
5. Utgavene	
5.1. <i>Onkel Toms hytte</i> i Norge i 155 år	33
5.2. Den norske Onkel Tom på 1950-tallet	33
5.3. Onkel Tom som Jesus	36
5.4. Ansgar forlags utgaver	38
5.5. Hans Martinussens forlags utgave	40
5.6. Gyldendal Norsk Forlags ungdomsutgave	42
5.7. N. W. Damm & Sønns forlags utgave	43
5.8. Tiden Norsk Forlags utgave	43
5.9. Lutherstiftelsens forlags utgave.....	44
5.10. Gyldendal Norsk Forlags barneutgave	47
5.11. Illustrerte Klassikeres utgave	48
6. Trådene samles. 1950-årenes Onkel Tom i Norge	50
Litteratur	53 – 54
Vedlegg 1. “Den kristne negerslaven” fra H. Martinussens <i>OTH</i> 1950	55
Vedlegg 2. Forsider	56 – 57
Vedlegg 3. Illustrerte Klassikere.....	58
Vedlegg 4. Diverse illustrasjoner.....	59 – 60
Vedlegg 5. Norske utgaver av <i>Onkel Toms hytte</i>	61 – 66
Vedlegg 6. Diagram 1: Norske utgaver av <i>Onkel Toms hytte</i> pr tiår	67
Vedlegg 7. Diagram 2: Antall utgivere pr tiår	68
Vedlegg 8. Diagram 3: Andel oversatt barnelitteratur 1941 – 70.....	69

Jakten på *Onkel Toms hytte* som norsk samtidskommentar på 1950-tallet har vært fascinerende. Den har ført meg til steder, tider og hendelser det har vært en stor glede å få kunnskap om. Den har også ført meg til Norsk Barnebokinstitutt, Nasjonalbiblioteket, Arbeiderbevegelsens Arkiv (Arbark), Universitetsbiblioteket, barneavdelingen i Norli bokhandel og Deichmanske Bibliotek. En stor takk til alle de dyktige arkivdetektivene som har ytt uvurderlig hjelp og vist et beundringsverdig engasjement for mitt prosjekt.

Fra postdoktor Helge Danielsen, Forum for Samtidshistorie ved Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, UiO, har jeg fått verdifullt bakgrunnsmateriale om Norges forhold til 1950-tallets politiske begivenheter i USA. Jeg vil også takke tidligere sjefredaktør for oversatt litteratur i Gyldendal Norsk Forlag, Gordon Hølmebakk, for interessant informasjon om forlagets virksomhet på 1950-tallet. Hovedkonsulent i Gyldendal Barn og Ungdom, Marianne Koch Knudsen, og forlagssjef i Luther Forlag/Avenir Forlag, Asle Dingstad, stilte også velvillig opp til samtaler. Takk også til tidligere forlagssjef i Ansgar forlag, Svenn-Otto Brechan, for nyttig informasjon om det nå nedlagte forlaget.

Størst takk skal rettes til min veileder, professor Jon Haarberg ved Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, UiO. Hans faglige dyktighet og konstruktive tilbakemeldinger, og ikke minst hans utrettelige entusiasme og oppmuntring, har vært helt avgjørende for prosjektet.

Uten barnevakter hadde jeg ikke kunnet foreta denne bokhistoriske jakten. En hjertelig takk til alle som jevnlig har stilt opp og gitt meg tid: Lene Granly, Pål Nystuen, Dagfinn Granly og Sara Thommessen.

Den tekniske delen av arbeidet har medført sene kveldsbesøk hos datakyndige venner. Mange takk til Gisle Totland og Kati Jersin Drake.

Og sist, men ikke minst: Takk til Yngvil og Embla for tålmodighet med mamma som “alltid” måtte jobbe med oppgaven. Den tilegnes dere.

Av hensyn til plass og lesbarhet er bildematerialet i vedleggene på side 55 – 60 ikke gjengitt i reell størrelse. Forsidebildet er tegnet av Robert Högfeldt og hentet fra Christensen og Eriksen: *Hvite løgner. Stereotype forestillinger om svarte* (1992). For kilder til Walt Disneys tegneserie side 59 og karikaturtegningen av Condoleeza Rice side 60, se noter side 50. Baksidebildet er laget av Ernst Clausen til Gyldendals utgave av *Onkel Toms hytte* fra 1958.

1. Innledning

1.1. Onkel Tom 100 år etter

Boston, 20. mars 1852: *Uncle Tom's Cabin; or, Life Among the Lowly*, utgis av John P. Jewett & Company, i to bind på til sammen 632 sider. Verket har seks illustrasjoner av arkitekten og kunstneren Hammatt Billings i tillegg til den vi finner på tittelsiden i begge bindene, og – preget i “gull” på omslaget – en ganske liten svart-hvitt-tegning av Onkel Toms fattigslige hytte. Kona, Tante Chloe, står i døra med ei gryte i hendene, og de tre barna deres leker utenfor. Onkel Tom kommer mot dem, spenstig og rank, kledd snarere som en hustjener enn en som arbeider på bomullsmarkene.

Oslo, 1951: *Onkel Toms hytte* utgis av Gyldendal Norsk Forlag i serien *De aller beste*, “som skal bringe de ypperste av verdens ungdomsbøker til alle tider.”¹ Boka består av 152 sider, inkludert fire helsides illustrasjoner i svart-hvitt, samt en fargetegning på forsiden av Gunnar Bratlie. Tegningen viser en senete, tynn utgave av Onkel Tom, med fillete klær, bøyd under vekten av en enorm kurv med bomull. Han har ingen hatt til beskyttelse mot sola, det har derimot den hvite slavedriveren i bakgrunnen. Han stirrer biskt på Onkel Tom med pisken klar i hånden. Flere slaver sees i bildet.

Om forfatteren Harriet Beecher Stowe selv valgte motivet av en fattig, men lykkelig slavefamilie til å pryde omslaget og tittelsiden på den første utgaven² av hennes etter hvert så verdenskjente verk, vites ikke.³ Kanskje ble bildet slik rett og slett fordi det illustrerer verkets tittel. Både tittelen og bildet forteller oss at den lille stua til Onkel Tom – og familien hans med de “ullhårete”⁴ barna – er sentral i historien, reelt eller som et symbol. Den brutale oppsplittingen av familier som slaveriet medførte, opprørte Stowe, som selv hadde en stor familie hun tok seg av ved siden av forfattergjerningen. Ganske klart er det også at familien som institusjon, spesielt i kristne miljøer, hadde en sterkere posisjon i Amerika i 1852 enn i Norge på 1950-tallet. Hundre år senere er fokuset og det umiddelbare førsteinntrykket et annet:

¹ Baksidetekst på Gyldendals 1951-utgave av *Onkel Toms hytte*

² Når jeg i denne oppgaven beskriver eller siterer fra “førsteutgaven” eller “originalen”, bruker jeg John P. Jewett & Companys utgave fra 1852, Boston, i to bind, med “Tenth thousand” trykket på tittelsiden. Ifølge Stern (1964:563–64) representerer utgaver merket “tenth thousand” sannsynligvis 2. opplag, bestående av fem tusen eksemplarer, utgitt få dager etter det første opplaget 20. mars 1852. Beskrivelsen av førsteutgaven, hentet fra en artikkel av Randall og Winterich i *Publishers Weekly*, 18. mai 1940, stemmer for øvrig med utgaven jeg bruker.

³ Ifølge Jo-Ann Morgan, Dept. of African American Studies, Western Illinois University, finnes det ingen dokumentasjon på at Stowe selv hadde noen innvirkning på valg av illustratør eller motiver i de første utgavene av *Uncle Tom's Cabin*. Morgan 2007:2 <

<http://www.iath.virginia.edu/utc/interpret/exhibits/morgan/morgan.html>>

⁴ Uttrykket brukes av Stowe første gang idet hun beskriver Onkel Tom's barn som “wooly-headed” (1852 bd 1:40).

Nå finner man knapt en eneste variant av verket med bilde av hytta og familien til Onkel Tom som for- eller tittelsidebilde. I 1951 hersker det ingen tvil om at boka handler om de hvites hensynsløse undertrykking av mennesker med en mørkere hudfarge. Slaveriet, salget av mennesker som om de var ting,⁵ er formelt avskaffet, splittelsen av familier er ikke et like aktuelt problem, men fortsatt undertrykkes mennesker: svarte av hvite,⁶ fattige av rike. Mellom disse bildene/utgavene ligger historien om hvordan et litterært verk har vandret og blitt forandret gjennom hundre år. Historien er ikke enkel og lineær, den danner et finmasket nett av linjer på kryss og tvers av landegrenser, språk, politiske systemer og litterære epoker. Onkel Tom ble raskt et begrep over hele den vestlige verden. Som litterær myte har han siden levd sitt liv i skiftende skikkelser, gjennom skiftende tider, i skiftende politiske landskap, i et ukjent antall uttrykksformer: bøker, blader, filmer, teaterstykker, show, sanger og reklame. Av eksempelet over ser vi at ikke bare den fysiske utformingen av romanen er forandret, men hele 480 sider av Stowes verk har forsvunnet på veien – hva ble borte, hva står igjen? Gir det fortsatt mening å snakke om Stowes verk,⁷ gjenfinner vi det i alle de forskjellige versjonene?

1.2. Problemstilling og avgrensning

En bokhistorisk tilnærming til dette spørsmålet kan gå ut på å vise hvordan variantene er meningsbærende i seg selv, som fysiske, litterære manifestasjoner i en gitt sosial, økonomisk og politisk kontekst. Studier av disse manifestasjonene i sin historiske sammenheng er ifølge Jerome McGann “the only disciplines that can elucidate the complex network of people, materials and events that have produced and continue to reproduce the literary works that history delivers into our hands.”⁸ Heller ikke selve teksten er statisk, men forandres både gjennom oversettelse, omarbeidelse og stadig nye bibliografiske “omgivelser” i skiftende historisk-politiske sammenhenger. Mens tekstkritikken tradisjonelt har vært opptatt av å finne fram til den mest “opprinnelige”, og dermed den “beste” varianten, hevder blant andre

⁵ Tittelen på Stowes historie om Onkel Tom da den gikk som føljetong i *The National Era* 1851–52 var *Uncle Tom's Cabin, or The Man That Was a Thing*. Da den kom i bokform i 1852, noen uker før føljetongen ble avsluttet i *The Era*, var tittelen forandret til *Uncle Tom's Cabin; or, Life Among the Lowly* (Gates og Robbins 2007:xxxi).

⁶ Svart, afro-amerikaner og afrikansk-amerikaner er begreper som er akseptable og i alminnelig bruk i USA i dag. De vil derfor bli benyttet i denne oppgaven som generelle betegnelser på amerikanere av afrikansk opprinnelse. ”Neger” var akseptert av både svarte og hvite på 1950-tallet, men regnes av de fleste som politisk ukorrekt i våre dager. I oppgaven bruker jeg denne betegnelsen i anførselstegn for å markere den historiske avstanden. Jeg unngår å bruke begrepet ”farget”, *colored*, som ble mye brukt i USA på 1950- og -60-tallet, fordi det er upresist og brukes lite i dag.

⁷ ”Verk” forstås i denne oppgaven som en kognitiv størrelse som realiseres i den enkelte leseren.

⁸ McGann 1985:191

McGann at det er mer fruktbart å stille spørsmål om hva variantene *betyr*.⁹ I spørsmålet ligger en forståelse av at det ikke bare er selve teksten, de “lingvistiske kodene” som påvirker vår oppfatning av innholdet i boka vi leser. De “bibliografiske kodene”, det vil si tekstens materielle historie og form, bidrar i like stor grad til å forme lesningen og forståelsen av hver enkelt bok.¹⁰ George Bornstein sammenlikner de “bibliografiske kodene” med Walter Benjamins aura-begrep, som indikerer spesielt “verkets tilstedeværelse i tid og rom (det vil si i historien) [...]”.¹¹ I motsetning til Benjamin, som hevder at denne “auraen” er en kvalitet ved verket som blir borte ved mekanisk reproduksjon, hevder Bornstein at reproduksjon av litterære verk kan skape nye “auraer” og dermed bidra til å plassere verket i historien på en ny måte.

Ethvert verk, og enhver versjon av et verk, er altså et barn av sin tid. Og som lesere møter vi verket som barn av vår tid. Stowes 632 siders sentimentale, dramatiske, agiterende, engasjerende, moraliserende og evangeliserende fortelling traff sitt publikum – også barn – hjemme i et politisk opphetet USA i årene rett før borgerkrigen. En tilsvarende utgave ville neppe ha blitt noen høyttlesningssuksess i norske hjem anno 1951. Boston-utgaven av 1852 og Oslo-utgaven av 1951 representerer ikke nødvendigvis en god (original) og en dårlig (adaptert) versjon av samme verk. De representerer to vidt forskjellige lesninger av en litterær tekst i to vidt forskjellige fysiske manifestasjoner og i to vidt forskjellige samfunn.

Mot denne bakgrunnen har jeg valgt å undersøke et utvalg av de norske utgavene av *Onkel Toms hytte*, nemlig de åtte, samt en tegneserie, som kom ut i perioden 1950–59. Hva forteller disse utgavene oss, hvilke lesninger innbyr de til? Hvordan framstår den norske Onkel Tom, hundre år etter sin “fødsel” i USA? Hva sier de lingvistiske kodene, særlig tekstutvalget og de språklige formuleringene, om hva som ble ansett som sentralt på den tiden de kom ut? Hva kan paratekstene, som for eksempel illustrasjoner, baksidetekster, og for- og etterord, fortelle oss om forlagenes, eventuelt oversetternes, motiver for utgivelsen? Hvilke politiske og litterære strømninger i tiden gjenspeiles i de enkelte versjonene?

Man kan tenke seg flere innfallsvinkler for en slik undersøkelse. Man kunne for eksempel ta for seg produksjon og distribusjon i en (markeds)historisk sammenheng. Illustrasjonene kunne belyses som del av en kunstnerisk og historisk tradisjon, eller man kunne ha studert bredden av utgaver i Norge og hvilken betydning den har hatt for vår forståelse av

⁹ McGann 1985:192

¹⁰ Greetham 1994:338

¹¹ Bornstein 1999:30. Oversettelsen her og ellers i oppgaven er ved meg hvis ikke annet er oppgitt.

verket. Jeg har imidlertid valgt å avgrense min undersøkelse ved først å prøve å kartlegge relevante politiske og litterære begivenheter og tendenser på 1950-tallet som kan ha aktualisert utgivelsene og påvirket utformingen av dem, for så å ta for meg hver enkelt utgave og se etter slike tendenser i dem. Spesielt interessant i denne sammenheng blir det å undersøke hvilke holdninger til “negre” som var rådende i det norske samfunnet på 1950-tallet, og hvordan disse eventuelt kan spores i de samtidige versjonene av Stowes verk.

Onkel Toms hytte har vært gjenstand for en omfattende litterær debatt helt fra boka kom ut og fram til i dag. Det stilles spørsmål ved dens litterære kvalitet, om den er en overvurdert, sentimental, politisk pamflett eller en undervurdert klassiker som burde ha fått en plass i den amerikanske kanon. Denne diskusjonen ligger imidlertid utenfor det området jeg vil undersøke i min oppgave, og vil derfor ikke bli berørt i nevneverdig grad.¹²

Adaptasjon som fenomen er en sentral del av min problemstilling. I det følgende vil jeg derfor også belyse adaptasjon generelt og adaptasjonen av *Onkel Toms hytte* spesielt.

2. Adaptasjon

¹² En av dem som har engasjert seg sterkest i denne debatten, er Jane Tompkins. Hun mener det er et stort paradoks at ”århundrets viktigste roman”, et ”politisk prosjekt, halvt preken og halvt sosialteori, som både samler og prøver å endre sin tids verdier”, ikke når opp til de etablerte kravene til litterær kvalitet. Man bør se nærmere på hvem som har etablert disse kravene og på hvem som vedlikeholder dem, hevder Tompkins, med klar adresse til alle de *menn* som gjennom historien har definert hva som er god og dårlig litteratur (Tompkins 1985:124–126)

2.1. “Det skapende forræderi”

Går man inn i en bokhandel i dag og spør etter *Onkel Toms hytte*, vil man høyst sannsynlig få Gyldendals utgave fra 2003 (nytt opplag i 2006), som ble utgitt i sin nåværende form for første gang i 1993, og som tekstmessig, med svært få endringer, bygger på Gyldendals 1951-utgave. Denne utgaven er oversatt og tilrettelagt for ungdom av maleren Knut Monrad (1913–1987), og består av ca en fjerdedel av Stowes opprinnelige verk fra 1852. Oversettelsen bygger sannsynligvis på utgaven fra Kristiania Gyldendalske Bokhandel, Kristiania 1924, oversatt (og bearbeidet?) av Maud Debes. Debes’ og Monrads utgaver har samme lengde, 152 sider (2003-utgaven har 172 sider, men er satt med større font), og samme kapittelinndeling. Teksten i 1924-utgaven er gjenkjennelig i Monrads utgave, men har fått en språklig og tidsmessig oppdatering i 1951-utgaven, og noen mindre justeringer i 2003-(1993-)utgaven. Hvem som har foretatt disse justeringene i de nyere utgavene, oppgis ikke. Oppstillingen nedenfor viser de innledende setningene i første kapittel i de forskjellige utgavene:

Maud Debes’ utgave 1924:

En aften i Onkel Toms hytte

I første halvdel av forrige århundrede, da slaveriet ennå var til i De Forente Stater i Amerika, bodde der en stor godseier, som het hr. Shelby, i staten Kentucky. Han var en snild og godslig mann, og alle de mange slavene han eiet og som skulde varte op innendørs eller på marken, blev mildt og venlig behandlet.¹³

Knut Monrads utgave 1951:

En kveld i Onkel Toms hytte

I første halvdel av forrige århundre, da det ennå var slaveri i De forente stater i Amerika, bodde det en stor godseier som het Shelby i staten Kentucky. Det var en snill og godherttet mann, og alle slavene hans, både de som stelte huset og de som arbeidet på jorda, ble godt og vennlig behandlet.¹⁴

Knut Monrads utgave 2003:¹⁵

En kveld i Onkel Toms hytte

I første halvdel av 1800-tallet, da det ennå var slaveri i De forente stater i Amerika,

¹³ Stowe 1924:5

¹⁴ Stowe 1951:5

¹⁵ Monrad døde i 1987, men navnet hans følger fortsatt utgaven. Hvem som faktisk foretok endringene i 2003-[1993]-utgaven, oppgis ikke.

bodde det en stor godseier som het Shelby i staten Kentucky. Det var en snill og godhjertet mann, og alle slavene hans, både de som stelte i huset og de som arbeidet på jorda, ble godt og vennlig behandlet.¹⁶

For å vise hvor langt fra førsteutgaven disse norske adaptasjonene befinner seg, har jeg tatt med det tilsvarende innledningsavsnittet slik det framstår i 1852:

CHAPTER I. In which the reader is introduced to a man of humanity.

Late in the afternoon of a chilly day in February, two gentlemen were sitting alone over their wine, in a well-furnished dining-parlour in the town of P—, in Kentucky. There were no servants present, and the gentlemen, with chairs closely approaching, seemed to be discussing some subject with great earnestness.¹⁷

Og slik ble det samme avsnittet oversatt i den norske utgaven fra 1853:

Første kapitel; I hvilket Læseren gjør Bekjendtskab med en Mand af Hjerte.

Tidlig om Eftermiddagen en kjølig Februardag sad tvende Herrer ved sin Flaske Viin i en hyggelig Spisesal i Staden B— i Kentucky. Tjenerne havde fjernet sig og de tvende Herrer, med Stolene flyttede tæt sammen, syntes at afhandle en særdeles alvorlig Sag.¹⁸

Vi ser altså at det ikke er mulig å kjenne igjen en eneste av førsteutgavens setninger i dagens norske utgave av verket. Det framgår tydelig at de nyere norske utgavene byr på helt ny tekst. Like fullt oppgis Stowe som forfatteren. 1993-utgaven og de senere opplagene har et etterord på to og en halv side av barnebokforfatteren Tormod Haugen, en kort oppsummering av Harriet Beecher Stowes bakgrunn og bokas historie. En norsk utgave av Stowes originale versjon finner man i dag kun i bibliotekenes magasiner, men engelske, nyere utgaver som ligger tett opp til originalen, kan skaffes i bokhandler. *Onkel Toms hytte* føyer seg dermed inn i rekken av kjente verk som etter hvert regnes som barneklassikere, og som ikke lenger leses av voksne, i hvert fall ikke alene. Og her er boka i godt selskap: Daniel Defoes *Robinson Crusoe*, Jonathan Swifts *Gullivers reiser*, Alexandre Dumas' *De tre musketerer*, James Fenimore Coopers indianerbøker, Walter Scotts ridderromaner, Jules Vernes *science fiction* og Charles Dickens' selvbiografiske romaner er alle eksempler på det samme. Gjennom årene har verkene fått sin adaptasjonshistorie som har gjort dem nærmest ugjenkjennelige i forhold til førsteutgaven, og man kan derfor spørre seg om eller i hvilken grad det egentlig er forfatternes verk vi møter. På en annen side har verkene gjennom adaptasjon blitt tilgjengelige for andre publikumstyper og -grupper enn de opprinnelig hadde. I sin kjente *Litteratursosiologi* fra

¹⁶ Stowe 2003:7

¹⁷ Stowe 1852, bd 1:13

¹⁸ Stowe 1853:5

1958 tar Robert Escarpit for seg forholdet mellom verket og publikum når en litterær suksess oppstår og lever videre i generasjoner. Han skiller mellom den opprinnelige suksessens omfang og det han kaller gjenoppdagelser, eller gjenoppstandelser, “som gjør det mulig for verket å finne – hinsides sosiale grenser og grenser i tid og rom – erstatningssuksesser hos andre grupper som er fremmede for forfatterens eget publikum.”¹⁹ Med andre ord: Ville *Onkel Toms hytte* ha vært en naturlig del av vareutvalget i dagens bokhandler hvis den ikke var blitt adaptert, det vil si redusert og tilpasset et annet publikum i en annen tid, i en annen politisk virkelighet? Escarpit kaller denne formen for litterær tilpasning et “skapende forræderi” allerede idet et verk oversettes:

Forræderi fordi det plasserer verket inn i et referansesystem (i dette tilfelle av språklig art) som det ikke var beregnet på, skapende fordi det gir verket en ny virkelighet ved å gi det muligheten til et nytt litterært vekselspill med et større publikum.²⁰

Onkel Toms hyttes status som ungdomsbok har kanskje skaffet verket et større publikum og dermed bidratt til å holde den levende i over 150 år. Responsen var størst – ganske enorm – de første årene etter utgivelsen, da slaveri og undertrykking av folkegrupper, ikke minst gjennom vestlige lands koloniseringspolitikk, var et hett tema. Mens Defoe ifølge Escarpit ville ha moret seg over *Robinson Crusoes* utvikling og skjebne, og Swift ville ha blitt rasende over å oppdage at *Gullivers reiser* har blitt av-politisert, med Gulliver som en fantasifigur i barnelitteraturen,²¹ ville Stowe neppe ha blitt overrasket over å se *Onkel Toms hytte* som en spenningsbok for ungdom. Og hun ville utvilsomt ha blitt begeistret over å oppdage at hennes verk – ifølge min undersøkelse – kan sies å ha blitt re-politisert, i hvert fall i Norge,²² på 1950-tallet. Opprørt over slaveriets brutalitet og provosert av *The Fugitive Slave Act*²³, ville hun primært få fram et budskap, til så mange som mulig, gamle og unge.²⁴ Tradisjonen med høytlesning i “the family circles”, som hun selv praktiserte i sitt hjem, gjorde at hun automatisk inkluderte barn og unge blant sitt publikum, uten smålige hensyn til blodig vold, opprivende

¹⁹ Escarpit 1971:107

²⁰ Escarpit 1971:107

²¹ Escarpit 1971:108

²² Det må her presiseres at min undersøkelse begrenser seg til norske forhold på 1950-tallet. Det ville selvfølgelig ha vært interessant å utrede romanens popularitet i USA under borgerrettighetskampen på 1950- og -60-tallet, men det ville føre for vidt i denne oppgaven.

²³ I september 1850 vedtok den amerikanske kongressen *The Fugitive Slave Act*, en lov som tillot hvem som helst, også i de frie Nordstatene, å pågripe rømte slaver, og som kriminaliserte alle som hjalp dem. Loven var sterkt omstridt.

²⁴ Stern 1964:19

scener og seksuelle undertoner. Da serien om *Onkel Toms hytte* i *The National Era* ble avsluttet i april 1852, skrev Stowe følgende avskjedshilsen til sine lesere, der hun henvender seg spesielt til barna:

The author of Uncle Tom's Cabin must now take leave of a wide circle of friends whose faces she has never seen [...]. The thought of the pleasant family circles that she has been meeting in spirit week after week has been a constant refreshment to her, and she cannot leave them without a farewell. In particular the dear children who have followed her story have her warmest love. Dear children, you will soon be men and women, and I hope that you will learn from this story always to remember and pity the poor and oppressed. When you grow up, show your pity by doing all you can for them. Never, if you can help it, let a colored child be shut out from school or treated with neglect and contempt on account of his color. Remember the sweet example of little Eva and try to feel the same regard for all that she did. Then, when you grow up, I hope the foolish and unchristian prejudice against people merely on account of their complexion will be done away with. Farewell, dear children, until we meet again.²⁵

Denne hilsenen til barna finner vi ikke i de vanlige bokversjonene av verket, men den kan selvsagt dukke opp i kommenterte utgaver. Den er interessant fordi den så klart viser forfatterens politiske – og kristne – intensjon med verket, og at hun ønsket å appellere også til barna om å ta til seg hennes budskap og skape en bedre verden – som voksne.

I USA var *Uncle Tom's Cabin* beskyttet av opphavsrett fram til 1893, noe som ikke forhindret at historien og de enkelte personene ble brukt som utgangspunkt for sceneoppsetninger, sanger, dikt og reklametekster. Men i bokform kom forkortede utgaver for barn og unge først etter 1893 i USA.²⁶ Opphavsretten gjaldt imidlertid ikke utenfor USA, så i Europa ble det utgitt ungdomsutgaver, i forenklet form, så tidlig som i 1853, ett år etter førsteutgaven.²⁷ I Norge kom den første ungdomsutgaven i...I dag oppfattes *Onkel Toms hytte* først og fremst som en ungdomsbok. Enkelte utgaver er også tilrettelagt for mindre barn, for eksempel Gyldendals 1958-utgave. I det følgende vil derfor boka bli omtalt i sammenheng med annen barne- og ungdomslitteratur i Norge.

²⁵ Stowe sitert i Stern 1964:564

²⁶ Patkus & Schlosser, udatert, s.2. <<http://specialcollections.vassar.edu/exhibits/stowe/eassay2.html>>

²⁷ Stern 1964:564

2.2. Motivene

I vekselspillet mellom bok og leser, mellom oversetter, forlag og samfunn – hvilke faktorer har bidratt til å gi *Onkel Toms hytte* de forskjellige uttrykk boka har hatt gjennom tidene? Hvilke motiver har ligget til grunn for utgivelsene? Med utgangspunkt i Kari Skjønbergs oppsummering av motivene for adaptasjon av voksen litteratur for barn i *Hvem forteller? Om adaptasjoner i barnelitteratur* (1979), kan vi stille opp følgende punkter:

- 1) Det didaktiske motivet: Boka skal være belærende/fungere som barneoppdragelse.
- 2) Det moralske motivet: Leseren skal formanest om rett og galt.
- 3) Det psykologiske motivet: Leserene skal beskyttes mot skadelige inntrykk.
- 4) Det lesetekniske motivet: Teksten skal være lett å lese, underholdende.
- 5) Det kommersielle motivet: Boka skal selge godt.²⁸

I tillegg kan man tenke seg et religiøst motiv som forenes i alle de ovennevnte punktene: et ønske om å formidle og utbre et religiøst budskap.

Det finnes mange eksempler i adapterte utgaver av *Onkel Toms hytte* på at velmenende oversettere og bearbeidere har ønsket å belære, formane eller beskytte sine unge lesere. Men Stowe stod selv i høy grad for det belærende og moraliserende: Hennes kristne forkynnelse, som riktignok legger vekt på nestekjærlighet og frelse, ikke på straff og fortapelse, er så tett innvevd i teksten at det er vanskelig å skille ut utgaver som har tatt med mer eller mindre av Stowes religiøse materiale i selve brødteksten, når de ellers er omtrent like lange. Korte utgaver, og da særlig de som også er språklig forenklet med tanke på svært unge lesere, har gjerne færre henvisninger til Bibelen enn de lengre utgavene. Da er det lettere å finne eksempler på at oversetterne/bearbeiderne har ønsket å beskytte leserne ved å fjerne anstøtelige scener. For eksempel er historien om hvordan Cassy dreper sitt eget barn med gift for å spare det for lidelsene hun vet vil komme, fjernet i fire av de sju utgavene jeg vil undersøke nærmere i denne oppgaven.²⁹

Når det gjelder ønsket om å gjøre boka mer lettlest, kan *Onkel Toms* mange boklige uttrykk utvilsomt være resultat av et slikt motiv, gjerne i sammenheng med ønsket om (fortsatt) høye salgstall. Et fellestrekk for klassikere med “evig” liv er den gode historien,³⁰ med sterke

²⁸ Skjønberg 1979:14

²⁹ Scenen er fjernet fra Ansgars utgave fra 1950 (og 1957), fra Damms utgave fra 1951, fra Gyldendals 1958-utgave (Schjøler /Esperø) og fra Gyldendals utgave fra 1951 (Monrad).

³⁰ Diskusjonen omkring “klassiker”-begrepet kontra “bestseller” eller “suksessbok” generelt er omfattende. Jeg har valgt ikke å gå inn på den diskusjonen i oppgaven, og bruker klassiker-begrepet i tradisjonell forstand som betegnelse på et litterært verk som har vært generelt godt kjent gjennom flere generasjoner av lesere.

personskildringer og dramatiske skjebner. I de stadig kortere versjonene av *Onkel Toms hytte* er det først og fremst historiens dramatiske høydepunkter som er bevart, på bekostning av refleksjon, dialog, person-, steds- og situasjonsbeskrivelser. Som eksempel kan nevnes en av bokas mest spektakulære (og illustrerte) scener: Elizas flukt over isen på Ohio-elva, med barnet sitt i armene. I Stowes tekst hjelpes hun opp på bredden av en mann hun gjenkjenner som en plantasjeier fra Kentucky, en av naboene til Shelby-familien som hun rømmer fra. En konsekvens av den nylig innførte *The Fugitive Slave Act*, som også gjelder i de frie Nordstatene, er at denne mannen, og spesielt siden han selv er slaveeier, med all rett kan ta Eliza til fange og føre henne tilbake til hennes rettmessige eier. Vi forstår Elizas angst idet hun gjenkjenner ham, og at det ligger mer bak enn ønsket om å bli reddet fra elva og forfølgerne når hun ber: “Oh Mr. Symmes! – save me – do save me – do hide me!” Mannen hjelper henne ved å sende henne til senator Birds hus. Stowe lar oss så få del i mannens tanker etter redningsaksjonen:

“Shelby, now, mebbe won’t think this yer the most neighbourly thing in the world; but what’s a feller to do? If he catches one of my gals in the same fix, he’s welcome to pay back. Somehow I never could see no kind o’ kriter a strivin’ and pantin’, and trying to clar theirselves, with the dogs arter ’em, and go agin’ ’em. Besides, I don’t see no kind of ’casion for me to be hunter and catcher for other folks, neither”.³¹

Riktignok velger ikke mannen å hjelpe henne på tross av den nye loven; som en “stakkars hedning fra Kentucky” har han ikke blitt informert om de “constitutional relations”, og blir, ettersom han befinner seg i den frie staten Ohio, “betrayed” til å handle som en kristen.

I ungdomsutgaven fra Gyldendal (1993/2003) er alt dette kortet ned slik at mannen forblir anonym: “han som hadde hjulpet henne”, og hele hans bakgrunn, hans manglende kjennskap til den nye loven og hans tanker rundt situasjonen er fjernet. Selve den dramatiske handlingen, “det som skjer” når Eliza og barnet trekkes opp på bredden og styrter videre, er bevart. Å fjerne slikt bakgrunnsstoff og slik refleksjon gjør utvilsomt boka lettere å lese for – og selge til – et ungdommelig publikum, samtidig som det ikke er til å unngå at mange aspekter ved Stowes samtidsskildring, og derfor mye av historisiteten i romanen, går tapt. Stowes direkte henvendelser til publikum, som for eksempel: “If it were *your* Harry, mother, or your Willie, that were going to be torn from you by a brutal trader [...]”,³² er også for

³¹ Stowe 1852 bd 1:95

³² Stowe 1852 bd 1:80

det meste fjernet, sannsynligvis for å lette lesbarheten og øke salgbarheten. Å flette inn slike henvendelser var vanlig på 1800-tallet, men virker fremmed på dagens lesere.

Språket i de moderne utgavene bør også kommenteres. Mens Stowe lot de forskjellige romankarakterene snakke forskjellige varianter av engelsk, har disse nyansene forsvunnet helt i de moderne, norske utgavene. I den amerikanske førsteutgaven karakteriseres for eksempel Tante Chloe i høy grad språklig, som her da Eliza kommer for å fortelle at sønnen hennes har blitt solgt:

“Good Lord, what’s that?” said Aunt Chloe, starting up and hastily drawing the curtain. “My sakes alive, if it an’t Lizy! Get on your clothes, old man, quick! – there’s old Bruno too, a pawin’ round; what on airth! I’m gwine to open the door.[...] Lord bless you! – I’m skeered to look at ye, Lizy! Are ye tuck sick, or what’s come over ye?”³³

I Gyldendals ungdomsutgave har Tante Chloes utbrudd blitt til “Men hva kan det være på ferde. Det er Lizzy, og Bello snuser på døra. Fort deg opp Tom, det er vel ikke hendt noen ulykke.[...] Stakkars deg. Hva er det i veien med deg? Er du syk?” (s. 20). De svartes språk reflekterer deres sosialt underordnede posisjon, og bidrar dermed til å gi et mer fullstendig bilde av deres situasjon. På den ene siden kan den spesielle, svarte sosiolekten tolkes positivt ved at den signaliserer samhold og gruppeidentitet; på den andre siden er den en del av den stereotype framstillingen av svarte som har hindret sosial og økonomisk framgang.³⁴ De negative konnotasjonene til “dårlig” språk forsterkes ved at Stowe også lar de hvite skurkene, som for eksempel slavehandleren Haley og den onde slaveeieren Legree, snakke grovt og dårlig engelsk. De mange ikke-autoriserte *Tom Shows* som turnerte over hele USA, og etter hvert også i andre land, bidro til å forsterke de stereotype bildene av svarte som Stowe presenterte. Negerspråket var en viktig del av stereotypien. I Stowes tekst blir språket “bredere” desto mørkere personene er i huden. Eliza, som er mulatt og lys i huden, snakker for eksempel et mer standardisert engelsk enn Onkel Tom og Tante Chloe gjør. Stowe ble i sin tid kritisert, ikke spesielt for at de svarte snakker “dårlig” engelsk, men først og fremst for at deres handlekraftige helter (Eliza, George Harris, Cassy) er lyse i huden og følgelig snakker korrekt engelsk.³⁵ I E. Winthers oversettelse (N. W. Damm & Søn) finner vi tilløp til språklig nyansering ved at blant annet den “umulige” slavejenta Topsy snakker grammatisk ubehjelpelig: “Har ikke stjålet det, det har meg ikke, for det har ligget på senga, og så har fart

³³ Stowe 1852 bd 1:62

³⁴ Se for eksempel Stern 1964:9.

³⁵ Se for eksempel Baldwin [1949] i Ammons 1994:497

inn i ermet mitt, har det” (s. 90). Winther er imidlertid ikke konsekvent i gjengivelsen av Stowes negerspråk. Mens både Topsy og flere av de andre slavene har problemer med grammatikken, snakker for eksempel den onde Legrees brutale tjener Sambo et upåklagelig korrekt norsk i Winthers utgave.

Ingen av de andre norske 1950-tallsversetterne har gjort noe forsøk på å levendegjøre personene ved hjelp av språklige sætrekk. Det kan være flere grunner til at oversetterne har valgt å overse dette fenomenet. En mulig grunn er selvfølgelig at det forenkler oversettelsesarbeidet å la alle snakke et standardisert norsk. En annen årsak kan være at de har vært redde for å støte noen norske lesere ved å tillegge negrene en eller annen form for “gatespråk” hentet fra for eksempel Oslos østkant; alternativt var man redd for å trække feil politisk ved å gjengi de svartes språk som mindre dannet.

2.3. “Originalen” best?

I min studie av norske 1950-tallsutgaver av *Onkel Toms hytte* vil jeg prøve å unngå en kvalitetsvurdering av de adapterte versjonene når jeg holder dem opp mot “originalen”. Enhver utgave av et verk, det være seg i bokform, som film, teaterstykke, opera og annet, har blitt til og eksisterer i sin egen tid, i sin egen kontekst, og mottas av et publikum som med skiftende tider og samfunnsforhold vil oppleve verket på høyst forskjellige måter. I sin bok *A Theory of Adaptation* (2006) hevder Linda Hutcheon at troskap til originalen, som hun foretrekker å kalle “den adapterte teksten”, ofte er selve drivkraften bak sammenliknende *case studies*. For henne er det et hovedanliggende å utfordre den mer eller mindre uttrykte negative vurderingen av adaptasjoner i forhold til “kilden”.³⁶ Hun argumenterer for at andre, tidligere adaptasjoner kan ha like stor betydning for nye adaptasjoner som “originalen”, ikke minst fordi de nyere variantene kan utløse interesse for den opprinnelige. Forskjellige versjoner skapes og eksisterer parallelt, ikke bare suksessivt, og vil alltid påvirke hverandre. Aina Nøding uttrykker det slik i en artikkel om *Den siste mohikaner* fra 2003:

Utgivelseshistorien minner oss i hvert fall om at “verket” ikke er en entydig størrelse som springer ut av en nøytral og entydig materiell tekst og bok, og at de versjonene som

³⁶ Hutcheon 2006:xiii

finnes av den, i seg selv er bærere av mening i kraft av sin form og sosiologi, og dermed bidrar til både å forme og generere lesninger.³⁷

Nøding nevner her et sosiologisk aspekt som mangler i Skjønbergs oversikt over motiver for adaptasjon. Ingen versjoner av et verk kommer ut i et politisk vakuum, men gir mening gjennom samspillet mellom bok, leser og samfunn. Man kan tenke seg at den politiske utviklingen i seg selv utgjør et motiv for adaptasjon. At Stowes eget, overordnede motiv for å skrive *Onkel Toms hytte* var politisk, er grundig dokumentert av henne selv, både i *A Key to Uncle Tom's Cabin* (1853), i autorale kommentarer, i for- og etterord og i brev. I det følgende vil jeg undersøke spesielt det politiske motivet som drivkraft bak både tilblivelsen og adaptasjoner av *Onkel Toms hytte*. Jeg går først til USA og resepsjonen der på 1850-tallet, for så ganske kort å kommentere situasjonen for Onkel Toms etterkommere idet kampen for borgerrettigheter begynte å skyte fart på 1950-tallet. Deretter undersøker jeg hjemlige forhold: På hvilken måte ble raseskilnepolitikken i USA og kampen mot den reflektert i Norge på 1950-tallet, i politikkens og litteraturens verden generelt, og i 1950-tallsversjonene av *Onkel Toms hytte* spesielt? Ettersom det religiøse motivet er så tett innvevd i Stowes verk, vil det også bli behandlet i gjennomgangen av de forskjellige utgavene.

³⁷ Nøding i Rem 2003:221

3. USA den gang (1852) og da (1950-tallet)

3.1. Resepsjonen

The Fugitive Slave Act brakte slaveriets grimme realiteter til Nordstatene. Mens det tidligere var noe som foregikk på avstand, *down south*, opplevde folk i Nordstatene nå at rømte slaver fra sør ble jaget, tatt til fange og kanskje drept i deres eget nabolag. Loven skapte et voldsomt raseri ikke bare blant slaver som hadde etablert seg i frihet i nord og som nå ble tvunget til å rømme videre til Canada, men også blant de hvite innbyggerne som hadde engasjert seg i kampen mot slaveriet. Harriet Beecher Stowe hadde lenge vært opptatt av å bekjempe det umenneskelige slavesystemet. *The Fugitive Slave Act* ble den utløsende faktoren som fikk henne til å skrive *Onkel Toms hytte*.

Historien om negerslaven Onkel Toms liv og skjebne i USA på 1800-tallet er kjent for de fleste, i svært mange land, gjennom mange generasjoner. Som en av verdens mest solgte bøker noensinne har den vært gjenstand for både tårevåt omfavnelse og heftig politisk kritikk - det siste ikke minst fra borgerrettighetsaktivister i USA i 1950- og 60-årene. Den har også vært gjenstand for heftig litterær debatt - fortjener den en plass i den amerikanske kanon? - helt fram til våre dager.

Romanen hadde gått som ukentlig føljetong i anti-slaveritidsskriftet *The National Era* fra juni 1851 og hadde dermed beredt grunnen for boka da den ble utgitt 20. mars 1852. Serien i *The Era* var ikke avsluttet da historien kom ut i bokform, noe som utvilsomt bidro til å øke salget. Leserne ville vite hvordan det gikk med Onkel Tom og de andre. Allerede som uavsluttet føljetong i *The Era* ble persongalleriet, handlingsforløpet og den politiske filosofien kommentert av forfattere og kritikere.³⁸ Serien ble en farsott som nådde langt utover *The Eras* vanlige leserkrets. Den anerkjente kritikeren Grace Greenwood uttrykte lesernes (og sin egen) begeistring slik i *The National Era* i oktober 1851:

Wherever I went among the friends of the “Era”, I found “Uncle Tom’s Cabin” a theme for admiring remark – everywhere I saw it read with pleasant smiles and gushes of irrepressible tears. Mrs. Stowe is winning, not alone “golden opinions”, but love and gratitude, and a hearty reverence, by this incomparable story. Its style, its spirit, its construction, scope and purpose, are alike admirable.³⁹

³⁸ Gates og Robbins 2006:xxxvi

³⁹ Gates og Robbins 2006:xxxviii

Salgstallene skapte i seg selv avisoverskrifter i årene etter utgivelsen. I *The Independent* kunne man for eksempel lese følgende den 13. mai 1852:

We are informed by Messrs. Jewett & Company...that they are now printing the Fiftieth thousand copies, making One Hundred thousand volumes issued in eight weeks! This is without precedent in the history of book publishing in this country.⁴⁰

Da boka kom ut, ble den først trykket i 5000 eksemplarer. Allerede første dag ble 3000 eksemplarer revet vekk. I løpet av tre måneder ble 70.000 eksemplarer solgt, og etter ett år var man oppe i hele 300.000 eksemplarer. Disse tallene ble likevel små i forhold til den suksessen som ble verket til del i England og de britiske koloniene: Bare ett år etter at den første britiske utgaven kom i juli 1852, var 1,5 millioner eksemplarer, inkludert billige, heftede utgaver, trykket og solgt.⁴¹

Som et sosialt dokument med en eksepsjonell politisk sprengkraft har *Onkel Toms hytte* satt spor over hele verden, ikke bare politisk, men også som en del av vår språklige, etiske og kulturelle bevissthet. Ser man på verket som en stor vekkellespreken, slik for eksempel Ann Douglas gjør det i *Feminization of American Culture* (1977),⁴² blir Onkel Tom en slags svart Jesus som utholder og tilgir alt, og Lille Evangeline blir det nærmeste man kan komme en engel på jord (jf. navnet, fra gresk: *eu* = god, *angelos* = engel). Men allerede få dager etter utgivelsen hørtes kritiske røster mot Onkel Tom-skikkelsen, blant annet fra den kjente antislaveriaktivisten William Lloyd Garrison:

We are curious to know whether Mrs Stowe is a believer in the duty of non-resistance for the white man, under all possible outrage and peril, as well as for the black man; whether she is for self-defense on her part, [...] or whether she impartially disarms all mankind in the name of Christ, be the danger or suffering what it may.⁴³

På 1950- og -60-tallet, i regi av den militante borgerrettighetsbevegelsen i USA, ble Onkel Tom selve symbolet på en som forråder sin rase, en passiv, selvutslettende noksagt full av selvforakt. Den som kaller noen en "Onkel Tom" i USA i dag, risikerer å få et injuriesøksmål

⁴⁰ Gates og Robbins 2006:xxxix

⁴¹ Stern 1964:26

⁴² Douglas 1996:245, ref. i Gates og Robbins 2006:xxix

⁴³ Garrison i brev til *The Liberator* 26. mars 1852, gjengitt i Gates & Robbins 2006:xxxvii og xxxviii

mot seg.⁴⁴

Det finnes knapt noe verk som har avfødt flere oversatte,⁴⁵ forkortede, illustrerte, omarbeidede og tilpassede utgaver enn *Onkel Toms hytte*. Forenklede ungdomsutgaver ble utgitt så tidlig som i 1853.⁴⁶ Utallige former for sceneoppsetninger, inkludert musikaler, parodier og de spesielle “minstrel-shows”, utviklet seg raskt og gjerne i en retning som hadde lite til felles med originalen og forfatterens intensjon med den. Tegneserier vokste fram, og etter hvert også en del filmversjoner. En hel industri av “Tomitudes”, dvs. Onkel Tom-effekter som spill, leker, skulpturer, alskens nyttegjenstander, plakater og liknende vokste fram i kjølvannet av suksessen. Onkel Tom-kaféer, -restauranter og -butikker spratt opp over hele Europa, og så sent som i 1920-årene ble et arbeiderkvarter i Berlin kalt “Onkel Toms Hütte”.⁴⁷

“Motskrifter”, både i form av romantiserte beretninger om det idylliske livet på plantasjene⁴⁸ og i form av avisartikler og liknende der man betvilte realismen i Stowes beskrivelse av slavenes kår, florerte også i årene etter utgivelsen, og sier mye om verkets utbredelse og innflytelse. Reaksjonene førte til at Stowe året etter utgivelsen av *Onkel Toms hytte*, i 1853, ga ut *A Key to Uncle Tom's Cabin*, der hun søker å dokumentere at personer og hendelser er hentet fra virkeligheten. Arne Melberg oppsummerer betydningen av Stowes roman slik i *Verdens litteraturhistorie*:

Beecher Stowe's roman er en slags 1800-tallslitteraturens Nye Testamente, Dumas' [Greven av Monte Cristo, 1845] en slags Gamle Testamente. Større betydning skulle forfattere og romankunst aldri få.⁴⁹

Hva var det så ved denne romanen som frambrakte en slik overveldende respons, og som har holdt den levende helt fram til i dag? Hvordan kunne en roman utgjøre en så viktig faktor i den politiske utviklingen ikke bare i USA, men i store deler av verden for øvrig? Er det bokas funksjon som politisk pamflett som har inspirert forleggere verden over til å utgi diverse

⁴⁴ En amerikansk kvinne ble tilkjent US\$32.000 i erstatning i 1963 etter at en avis i Cleveland hadde kalt henne en “Onkel Tom” (Stern 1964:10).

⁴⁵ Ifølge Bornstein, i hans anmeldelse i *The Times Literary Supplement* 30. mars 2007 av Gates & Robbins' annoterte utgave av *Onkel Toms hytte*, var boka oversatt til 37 språk, deriblant walisisk, mot slutten av 1800-tallet. En slik ære hadde verken blitt Scott eller Dickens til del. I dag finnes den (ifølge Gates & Robbins 2006:xlvi) på flere enn 60 språk.

⁴⁶ Stern 1964:564

⁴⁷ Melberg/Hertel 1988 bd 5:169

⁴⁸ Se for eksempel Eastman: *Aunt Philli's Cabin, or, Southern Life As It Is* (1852), eller Smith: *Uncle Tom's Cabin As It Is* (1852). Ifølge Brown: *The Negro in American Fiction* (1937), ble det utgitt hele 14 romaner som forsvarte slaveriet rett etter at *Onkel Toms hytte* kom ut (Gates & Robbins: 2006:xliv).

⁴⁹ Melberg 1988 bd 5:44

adapterte utgaver når temaet “frihet” har stått på den politiske dagsorden, eller skyldes bokas levedyktighet ganske enkelt at den er en god historie fortalt på en måte som evner å røre ved folks følelser? Svaret er sammensatt og må søkes både i den politiske konteksten den ble skrevet og utgitt i, og i dens litterære uttrykk. Kombinasjonen av tid og sted, innhold og form gjorde den til det kulturhistoriske fenomen den har blitt. I det følgende vil jeg utforske sammenhengen mellom revitaliseringen av de svartes kamp i USA på 1950- og -60-tallet og de mange utgivelsene av *Onkel Toms hytte* på samme tid i Norge.

3.2. Kampen for borgerrettigheter

Mens Onkel Tom framstår som passiv og underdanig, har virkelighetens svarte alltid ytt motstand mot den umenneskelige behandlingen de har blitt utsatt for, til tross for trusler om vold og represalier. Det ultimate opprøret, selvmord, var ikke uvanlig: Mange kastet seg over bord fra de første slavebåtene.⁵⁰ Etter avskaffelsen av slaveriet i 1865 tok protestene først og fremst form av boikott-aksjoner og demonstrative brudd på raseskillelovene, som også ble omtalt som *Jim Crow*.⁵¹ Demonstrasjonstog i gatene ble vanlig først på 1950- og -60-tallet, da kampen for borgerrettigheter nådde sitt høydepunkt gjennom *the Civil Rights Movement*, en sosial revolusjon som hadde som mål det Martin Luther King Jr kalte “certain basic structural changes in the architecture of American society.”⁵² Bevegelsen kjennetegnes først og fremst av en massemobilisering USA aldri tidligere hadde sett maken til. Fredelige marsjer og massemøter (som ofte utviklet seg til blodbad når rasende hvite gikk til angrep), *sit-ins*, (aksjoner der man utfordret raseskillelovene ved å innta forbudt område, for eksempel en kaffebar), *freedom rides* (tilsvarende *sit-ins*, men på offentlige transportmidler), politisk lobbyvirksomhet og avgjørende kamper i rettssalene preget nyhetsbildet både på 1950- og – i særlig grad – på 1960-tallet på en måte som ga gjenlyd også i Norge.

Flere faktorer bidro til å samle motstanden og få den opp på et nasjonalt – og internasjonalt? – nivå på midten av 1900-tallet. Både økonomisk framgang for de svarte,

⁵⁰ Blumberg 1984:5. Jf. for øvrig scenen i *Onkel Toms hytte* der den unge moren Lucy kaster seg i vannet fra elvebåten etter å ha oppdaget at barnet hennes har blitt solgt (Stowe 1852 bd 1:192).

⁵¹ *Jim Crow* var opprinnelig navnet på en populær figur fra *the minstrel shows*, en karikert, svart krøpling fra bomullsmarkene som danset og sang. Navnet ble først utbredt som en nedsettende betegnelse på en svart person. Interessant nok tiltaler Onkel Toms første eier, den ”snille” Mr. Shelby, Elizas lille sønn Harry med dette navnet: ”Hulloa, Jim Crow!” said Mr. Shelby, whistling, and snapping a bunch of raisins towards him, ”pick that up, now!”

(Stowe 1852 bd 1:16). Etter hvert ble det brukt om lovverk og praksis som undertrykket de svarte, et rasistisk kastesystem som var utbredt i USA fra 1877 til midten av 1960-årene. (Pilgrim 2000:1–2, <<http://www.ferris.edu/jimcrow/who.htm>>)

⁵² King Jr sitert i Cook 1998:4

blant annet som følge av president Roosevelts *New Deal* og krigsindustrien under 2. verdenskrig, et stadig sterkere føderalt styre og *The Great Migration*⁵³ utgjorde noen av de prosessene som styrket afrikansk-amerikanernes politiske bevissthet og organiserte protest.

The Civil Rights Movement kan med rette ta æren for at i hvert fall de formelle stengslene for like rettigheter ble ryddet av veien: Med innføringen av *The Civil Rights Act* i 1964 og *The Voting Rights Act* i 1965 forsvant de siste raseskillelovene i USA. Men kampen for *reelle* muligheter til lik utdanning, levestandard og livskvalitet fortsetter også i dag.⁵⁴

⁵³ *The Great Migration* er betegnelsen på den strømmen av svarte mennesker, i alt 6,5 millioner, som mellom 1910 og 1970 flyktet fra volden, undertrykkelsen og fattigdommen på landsbygda i sør til det urbane nord. (Cook 1998:29)

⁵⁴ Se Cook 1998:281: I 1990 levde en tredjedel av alle svarte og halvparten av alle svarte barn under fattigdomsgrensa i USA. Svarte tjente i gjennomsnitt 56% av det hvite tjente (7% mindre enn i 1975). Mens de svarte utgjorde ca 12% av den totale befolkningen, utgjorde de nesten 70% av alle som ble arrestert for ran og nesten 55% av alle anklaget for drap.

4. Neger i Norge

4.1. “Negersjåfør” observert på Otta

En neger var et sjeldent syn i Norge på 1950-tallet – var nordmenn generelt opptatt av Onkel Toms etterkommere og deres situasjon? Hvilke holdninger hadde man til folk med mørk hudfarge? Førte borgerrettighetskampen i USA til en ny og større bevissthet rundt rasespørsmål enn tidligere? I Dagbladet 06.07.50 finner vi en notis om “Neger på Otta”: En uniformert “negersjåfør” i en amerikansk bil vakte oppsikt, ikke bare på grunn av hudfargen, men fordi han måtte vente og spise i bilen mens det hvite herskapet hygget seg på Grand Hotel. Ifølge notisen var dette noe “tilstedeværende bygdefolk ikke satte særlig pris på.”⁵⁵

I det følgende vil jeg ganske kort skissere noen viktige endringer i den norske samfunnsutviklingen etter krigen, spesielt innen utenrikspolitikken og utviklingen av nye medier, som åpnet Norge mot verden og førte “eksotiske” folk og rasekonflikter i andre land inn i norske stuer via aviser, radio og litteratur. Hvilke holdninger til fremmede folk og kulturer kom til uttrykk, både fra myndighetenes side og fra “folk flest”? “Holdninger til” og “opptatt av” er lite målbare størrelser. Den følgende diskusjonen vil derfor i stor grad dreie seg om tendenser og generelle trekk i det politiske og litterære landskapet i Norge på 1950-tallet.

4.2. En større verden

Samfunnsutviklingen i Norge generelt og utenrikspolitikken spesielt var i tiden etter 2. verdenskrig preget av sterk internasjonalisering. Alle former for internasjonal kommunikasjon var i kraftig vekst, blant annet ble det enklere og mer overkommelig for folk flest å reise langt: Oslo lufthavn Fornebu ble tatt i bruk allerede i 1939; SAS ble dannet i 1946 og åpnet faste ruter til Nord- og Sør-Amerika samme år. Braathens SAFE begynte flygninger til Hong Kong i 1949 – den første flyruten mellom Norge og Østen.

Medlemskapet i nye, internasjonale organisasjoner fikk “lille” Norge til å vende blikket utad i mye større grad enn tidligere. Sentralt i denne sammenheng står opprettelsen av FN i 1945, der Norge var med fra begynnelsen. Menneskerettighetserklæringen fra 1948 fikk stor betydning for Norges utenrikspolitiske engasjement og arbeid. På grunnlag av den ble blant annet konvensjonen om opphevelse av slaveri satt i kraft i 1957, og i 1959 kom FNs Barnekonvensjon, Erklæringen om barns rettigheter, der det blant annet eksplisitt legges vekt

⁵⁵ Avisartikler og -notiser er alle hentet fra Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek (ArbArk), høsten 2006.

på toleranse og medmenneskelighet i oppdragelsen. Den internasjonale handelen økte også kraftig på denne tiden, og handelsorganisasjonene OEEC (fra 1948, OECD fra 1961) og GATT (fra 1948, fra 1994 WTO) ble viktige for Norge.⁵⁶ Størst betydning for vår utenrikspolitikk fikk kanskje det forpliktende medlemskapet i forsvarsalliansen NATO (fra 1949), som på godt og vondt bidro til å befeste vårt nære forhold til USA.

Det hersket bred enighet om at Norge skulle gå i spissen for koloniavvikling og bistand i det som senere fikk betegnelsen “den tredje verden”. Utenrikskomitéens formann og tidligere FN-ambassadør Finn Moe uttrykte kjernen i den norske politikken da han sa følgende i 1951:

Jeg for min del er klar over at vi nå høster fruktene av århundrers imperialisme og kolonivelde, og at det derfor er av avgjørende betydning at det gjøres helt klart at demokratiene går inn for asiatiske folks fulle selvstendighet og at vi viser vilje til å støtte dem i arbeidet for økonomisk og sosial utvikling.⁵⁷

Men helt uproblematisk var ikke veien fra ideal til virkelighet: Når det gjaldt de sørafrikanske folks selvstendighet var holdningen blant norske politikere noe mer reservert, ikke minst på grunn av det nære forholdet til Storbritannia under siste verdenskrig og betydningen av Sør-Afrikas havner for Norge som sjøfartsnasjon. Det var først mot slutten av 1950-tallet at koloniavvikling sør for Sahara ble nevnt som en reell mulighet i den offisielle politiske diskusjonen.⁵⁸

Den humanitære velviljen var imidlertid stor: Norge stilte i første rekke som bidragsyter til det internasjonale flyktningarbeidet, både i nordisk, NATO- og FN-sammenheng. Men igjen ser vi tegn på at internasjonale, idealistiske intensjoner er på kollisjonskurs med nasjonale, økonomiske interesser: Adgangen til landet for flyktninger var begrenset, og omfattet først og fremst personer med fagkunnskaper norsk næringsliv trengte.⁵⁹ Parallelt med den store viljen til bistand og internasjonalt samarbeid, bar norsk utenrikspolitikk på denne tiden (og senere) også preg av behovet for å beskytte norske interesser og norsk suverenitet.⁶⁰ Den norske idealismen var ifølge Eriksen og Pharo “iblandet en betydelig del moralisme og selvtilfredshet”.⁶¹ Kan denne spenningen mellom internasjonalisme og nasjonalisme, mellom integrasjon og

⁵⁶ OEEC: Organization for European Economic Cooperation, OECD: Organization for Economic Cooperation and Development, GATT: General Agreement on Tariffs and Trade, WTO: World Trade Organization

⁵⁷ Stortingstidende 1951:140, ref. i Eriksen & Pharo 1997:169

⁵⁸ Eriksen og Pharo 1997:180

⁵⁹ Eriksen og Pharo 1997, bind 5:170–171

⁶⁰ Eriksen og Pharo 1997, bind 5:17

⁶¹ Eriksen og Pharo 1997, bind 5:183

avskjerming, også spores i etterkrigstidens holdninger til folk med en annen hudfarge og kulturell bakgrunn? I all vår iver etter å hjelpe de fattige og undertrykte, ser vi samtidig en overbevisning om at vår kultur og levemåte er overlegen? På den ene siden var altså tiden preget av en ny åpenhet mot verden, på den andre siden av samling om norske verdier. Hvordan reflekteres eventuelt dette motsetningsforholdet i datidens barnelitteratur generelt, både den norske og den oversatte/adaperte?

4.3. Mørke folk i fjerne land inntar norsk barnelitteratur

Med utvidede geografiske rammer for norsk utenrikspolitikk økte informasjonen om og dermed også interessen for fjerne land og kulturer. Misjonsvirksomhet og sjøfart hadde lenge engasjert mange nordmenn; nå brakte økt handel, utvidet utenrikspolitisk samarbeid og engasjement i humanitære kriser de fjernere deler av verden enda nærmere. Mennesker og konflikter man tidligere ikke trengte å forholde seg til, ble i større grad en del av nyhetsbildet og nordmenns hverdag. Solidaritet og fredsarbeid ble satt på den politiske dagsordenen, og satte spor i barnelitteraturen. Sonja Hagemann oppsummerer tendensen slik i *Barnelitteratur i Norge 1914*

–1970:

Fredsappellen og oppfordringen til solidaritet mellom alle jordens barn toner gjennom hos flere forfattere, kombinert med forsøket på å lære barn å tenke globalt [...]. U-landsproblematikken blir tatt opp [...]. Det oppfordres til kamp mot antisemittisme og andre rasefordommer [...].⁶²

I *Norsk barnelitteraturhistorie* presiserer Karin Beate Vold at “oppdragelse til global tenking og internasjonal forståelse [var] den sterke nye tendensen i den første etterkrigslitteraturen.”⁶³

På en annen side, spesielt i det første tiåret etter krigen, stod gjenreising og oppbygging av landet, med etablering av trygghet og velferd, også sentralt. Vold skriver også at “Lærerikt, solid og trygt, norsk og gjenkjennelig, ble plussord med ny vekt i den barnelitterære institusjonen.”⁶⁴ Både fokuset på hjemlige forhold, overleverte forestillinger om “negrenes” “naturlige” underordning samt manglende førstehåndskunnskap om “negrene” har

⁶² Hagemann 1974:283

⁶³ Birkeland, Vold, Risa 2005:155

⁶⁴ Birkeland, Vold, Risa 2005:240

sannsynligvis bidratt til at Egners “Vesle Hoa”⁶⁵, Barnetimeboka *Espen i Afrikas* “Bengola”⁶⁶ og Pippis pappas undersåtter på Kurrekurreduttøya⁶⁷ ble framstilt på en stereotyp måte som virker underlig i dag. Men “den gode vilje” er altså hjertelig til stede i de fleste av etterkrigstidens bøker sammenliknet med tidligere tiders framstillinger av “negrene”. En fellesnevner for perioden er ønsket om samhold, nasjonalt og – i økende grad mot 1960-tallet – internasjonalt.

Behovet for å forstå, sammenlikne og kanskje også forklare det fremmedartede gjenspeiles tydelig i den norske barnelitteraturen fra etterkrigstiden. Historier om folk i andre land, eller om “fremmede” i Norge, ble populære. En av de mest kjente, som også gikk som opplesningsserie i radioens Barnetimen for de minste, var Berit Brønnes trilogi om norske Trine og hennes mørkhudede søsken som adopteres til trygge forhold i Norge.⁶⁸ Eventuelle tilpasningsvansker ved adopsjon av såpass store barn (fire, fem og seks år) nevnes overhodet ikke. De hvite har her, som i mange andre av datidens barnebøker, hjelperens rolle i møtet med de “brune” (arabere), “gule” (koreanere) og “svarte” (afrikansk-amerikanere). Ifølge Hagemann er Brønnes historie endimensjonal ved at den ikke går tilstrekkelig inn på bakgrunnen til de foreldreløse barna (spesielt i den første boka), og dermed blir en solskinnshistorie med kun snille voksne mennesker. Til tross for dette håper Hagemann at “forfatterinnen gjennom disse bøkene har bidradd sitt til å danne den barnekjede jorden rundt som skal hindre at neste generasjon overtar nedarvede rasefordommer”.⁶⁹

Aimée Sommerfelts *Veien til Agra*,⁷⁰ om to indiske søskens strabasiøse reise for å redde synet til lillesøsteren, var “en av de aller første norske barnebøkene som tok opp situasjonen i den tredje verden, og som samtidig legger imperialistiske holdninger fra eldre barnelitteratur bak seg”.⁷¹ Også denne boka ble dramatisert for radio (i Lørdagsbarnetimen), og ble en internasjonal suksess, prisbelønt og oversatt til 29 språk.⁷² Barnas opplevelser, omgivelser og bakgrunn er balansert skildret ved at både fattigdom og kulturell storhet er naturlig med i

⁶⁵ Egner 1954. Visa om Vesle Hoa ble, i samråd med Egners familie, utelatt fra nytt opplag av *Kaptein Sortebill* og 40 andre viser, som kom på Cappelen i 2006.

⁶⁶ NRK 1960

⁶⁷ Lindgren [1945] 1963. Riktignok er Lindgrens Pippi svensk, men hun må kunne sies å være en del av norske barns kulturarv.

⁶⁸ *Historien om Tamar og Trine* (1958), *Tai-Mi. Tamar og Trines søster* (1959) og *Tom Tangloppe. Bror til Tamar, Trine og Tai-Mi* (1960)

⁶⁹ Hagemann 1974:143

⁷⁰ Sommerfelt 1959

⁷¹ Birkeland, Risa, Vold 2005:242

⁷² Birkeland, Risa, Vold 2005:242

helhetsbildet. Det didaktiske motivet er imidlertid dårlig skjult og etterlater ingen tvil om rollefordelingen: Møtet med de vestlige hjelpearbeiderne skal fortelle leserne at det nytter å hjelpe.

Barnetimeboka, som ble utgitt første gang i 1953, lever fortsatt som en institusjon i institusjonen, det vil si som en del av Lørdagsbarnetimen i NRK radio. Med ca to års mellomrom utgis ei bok (en sammenhengende historie) barna selv har skrevet og illustrert. Flere av historiene har handlet om møter mellom norske barn og barn fra andre land: I *Toya* (1955), som ble filmet i 1956, møter vi en østeuropeisk flyktningjente i Norge, og i *Espen i Afrika* (1960) arver norske Espen en farm i Afrika. At kun de hvite herrene – inkludert Espen selv – respektfullt tituleres med *bwana*, er ikke overraskende ut ifra datidens oppfatning av rase- og klasseforhold i Afrika. Men at tjeneren Bengola konsekvent omtaler seg selv i tredje person, at han som familiens sjåfør er redd for å sette seg bakpå en motorsykkel (s. 67), og at negergutten Jack gjøres komisk uintelligent (s. 53–54), sier kanskje mer om nordmenns holdninger til og forståelse for afrikanere generelt på den tiden. Men den positive holdningen til å møtes på tvers av raseskillet kommer også til uttrykk: “Espen hadde i grunnen aldri tenkt på Bengola som tenar, men meir som ven, ja, nesten i staden for onkelen som vart borte så brått.” (s. 73–74). Barnetimebøkene var spesielt interessante fordi de var et fellesprosjekt, skrevet av barn og unge. Alle kapitlene har forskjellige forfattere. Dermed gjenspeiler de tidens alminnelige holdninger og eventuelle fordommer på en annen, “bredere” måte enn tradisjonelle barnebøker kan sies å gjøre.

Selv om mange av etterkrigstidens barnebøker med kulturmøter som tema var preget av norsk selvgodhet, fordommer og stereotypier sett i et 2007-perspektiv, representerte de altså noe nytt i forhold til tidligere tiders “guttebøker” om hvite (mannlige) helters møte med “usiviliserte” innfødte.⁷³ Det nye lå i ønsket om å fremme internasjonal forståelse og fred. Et tegn på dette er Norsk Kuratorium for barne- og ungdomsbøker (fra 1981 Norsk Barnebokforum), som ble dannet i 1956 som en norsk seksjon av paraplyorganisasjonen “International Board on Books for Young People” (1953). Slagordet til denne organisasjonen var “Barnebøker bygger broer”, og dens bærende idé var at barnebøker spesielt kunne bidra til å fremme internasjonal forståelse.⁷⁴ Jo Tenfjords kjente sang fra 1956, “Noen barn er brune”, er et tidstypisk uttrykk for denne holdningen: Her ramses det opp, i strofe etter strofe, hvor

⁷³ Se for eksempel Birkeland, Risa, Vold 2005:110 –112

⁷⁴ Birkeland, Risa, Vold 2005:159

forskjellige vi er i det ytre, mens konklusjonen i hver strofe er “men det er utenpå” eller “inni er de like”. Ønsket om fredelig sameksistens runder av sangen: “Tenk om vi kunne leke sammen alle sammen [...]”⁷⁵

4.4. Vi som elsket Amerika? Norske reaksjoner på “negerproblemet”

Rasediskriminering satt i system var ikke noe nytt fenomen, men oppmerksomheten rundt det økte på 1950- og -60-tallet, også i Norge. Kampen mot apartheid i Sør-Afrika, ideologien til Nasjonalpartiet som satt ved makten fra 1948 (til 1994), opptok stadig flere “vanlige” nordmenn, spesielt på den politiske venstresiden,⁷⁶ til tross for, eller kanskje nettopp på grunn av den lunkne offisielle norske holdningen til problemet (se side 23). Et eksempel på nordmenns engasjement mot raseskillesystemet i Sør-Afrika er demonstrasjonen mot tennislandskampen mellom Sør-Afrika og Norge på Madserud i Oslo i 1963. Organisert av ”Aksjon mot apartheid” stormet 200 mennesker banen og klarte å stoppe kampen mot det hvite, sør-afrikanske laget. Kampen ble senere spilt med omfattende politibeskyttelse, og aksjonen fikk internasjonale presseoppslag.⁷⁷ Raseskiltepolitikken i USA, (som i den første etterkrigstiden gjerne ble omtalt som “Amerika”⁷⁸), kom for alvor på dagsordenen etter hvert som de svartes frihetskamp ble stadig mer intens på 1950- og -60-tallet. USA hadde alltid hatt en spesiell plass i nordmenns hjerter. Forestillingen om Amerika som frihetens, demokratiets, overflodens og mulighetenes land var blitt dyrket over hele Europa i flere hundre år.⁷⁹ Den store utvandringen til Amerika rundt forrige århundreskifte, og amerikabrevene som fulgte, brakte USA nærmere folk flest og forsterket drømmen om Amerika. Etter 2. verdenskrig stod USA fram som den ledende stat i verden, både politisk, militært, økonomisk og kulturelt. Norge valgte å knytte seg tett til USA i den kalde krigen mellom øst og vest som oppstod etter 1945. Marshallhjelpen i 1947 og NATO-innmeldingen i 1949 bekreftet også vår tilknytning til “eventyrlandet” i vest. Den økte handelen gjorde Amerika til symbolet på alt nytt, fint og stort blant folk flest. Biler, vaskemaskiner, nylonstrømper, Coca-Cola og Hollywood-filmer – de godt voksne blant oss vil huske hvor stort inntrykk disse ettertraktede varene gjorde i etterkrigs-Norge. Men glansbildet til tross: Man var klar over at det også fantes et annet Amerika, med større forskjell på fattig og rik enn her hjemme, med uro og streiker blant

⁷⁵ Tenfjord [1956] i Nesheim (red.)1962:111

⁷⁶ Eriksen og Pharo 1997:400

⁷⁷ Andreassen 16.09.07 <http://www.aftenposten.no/kul_und/litteratur/article1996634.ece>

⁷⁸ Liland 1992:3

⁷⁹ Liland 1992:22

arbeiderne, og med et omfattende “negerproblem”. Oppmerksomheten rundt disse negative sidene ved det amerikanske samfunnet økte etter 2. verdenskrig.⁸⁰ Bildet av Amerika som frihetens og demokratiets land ble for mange stadig vanskeligere å forene med hva man fikk vite om måten de svarte ble behandlet på.⁸¹ I en opinionsundersøkelse fra 1951, om “Norwegian Attitudes on Selected National and International Issues”, heter det om “Criticisms of the US”:

The Norwegian People are critical of the United States, even as they are critical of the USSR. There are certain features of American life which disappoint Norwegians and cause them to dislike the United States; other features are disapproved of but cause no resentment. America's most glaring fault is its treatment of the Negro. Half of the Norwegians not only believe that American Negroes are mistreated, but dislike us because of this.”⁸²

Statistisk belegges dette slik i rapporten: 52 prosent av de spurte mener at påstanden “Negroes do not receive fair treatment” er relevant kritikk av USA, mens 49 prosent av de spurte går lenger og sier at innholdet i påstanden får dem til å mislike USA.⁸³

I hvilken grad og på hvilken måte borgerrettighetskampen ble reflektert i norske media, kan også gi en indikasjon på hvor opptatt nordmenn var av “raseproblemet”. Ifølge Frode Lilands undersøkelse om kollektive forestillinger om Amerika i Norge 1945–1949, var det i 1938 “svært få referanser til fattigdom, sosiale problemer, rasekonflikter og andre sosiale konflikter i ukeblader og aviser”,⁸⁴ mens det “I 1945–1949 var [det] langt større oppmerksomhet omkring de negative sidene ved Amerika enn i 1938.”⁸⁵ Liland hevder videre om de første årene etter krigen at “I relasjon til den totale mengden av stoff om Amerika, var det fortsatt lite om Amerikas skyggesider. Men enhver rimelig orientert nordmann ville iallfall kunne få med seg at også i Amerika var det fattigdom, at det eksisterte et “negerproblem”, og at det var arbeidskonflikter i landet.”⁸⁶ Et eksempel på at “negerproblemet” var kjent og aktuelt også før 2. verdenskrig, var reiseskildringen *Nederst ved bordet – svart U.S.A.* av Odd

⁸⁰ Liland 1992:42

⁸¹ Liland 1992:46

⁸² International Public Opinion Research, New York. “Norwegian attitudes on Selected National and International Issues” 5. jan. 1952:21

⁸³ Se note 25

⁸⁴ Liland 1992:39

⁸⁵ Liland 1992:42

⁸⁶ Liland 1992:42

Hølaas, som kom på Gyldendal i 1936. Boka vakte ifølge Gordon Hølmebakk⁸⁷ stor oppsikt, og førte blant annet til at Gyldendals direktør Harald Grieg ble strøket av gjestelisten til den amerikanske ambassaden.⁸⁸ Hva som er “lite” og “mye” informasjon i denne sammenheng, er vanskelig å si. Lilands analyse er ikke kvantitativ og sammenliknende. Det som imidlertid kommer klart fram, og som Liland også framhever, er at motsetningen mellom USA som frihetsideal og behandlingen av slavenes etterkommere aksentueres stadig sterkere i tiden etter 2. verdenskrig.⁸⁹ Min undersøkelse av avisartikler og -notiser om raseproblemene i USA på 1950-tallet er heller ikke kvantitativ og sammenliknende,⁹⁰ men gir et klart inntrykk av at hyppigheten av og temperaturen i artiklene øker i takt med begivenhetene i USA. Man er opprørt over det som skjer, og legger ikke skjul på det. I Arbeiderbladet står blant annet følgende i lederen 10.09.56:

SORT OG HVITT I USA

Rasehatet er blusset opp igjen i de amerikanske sørstatene. Opprørt leser vi om hvordan voksne mennesker, som i dagliglivet sikkert er meget pyntelige og respektable, forvandler seg til en fanatisk mobb for å hindre noen sorte barn i å få den skoleutdannelse de lovmessig har krav på. Det er dumhet og intoleranse på sitt verste, og det grusomme er at den retter seg mot barn på skoleveien. Meldingene om raseforfølgelser blir lest over hele verden, og igjen er oppmerksomheten blitt rettet mot det ømme punkt i det amerikanske demokrati.

Både avgjørende og mindre kjente enkelthendelser er referert i avisene, som for eksempel bussboikotten i Montgomery (1955–56), startet av aktivisten Rosa Parks, drapet på 14-årige Emmet Till og den påfølgende rettssaken (1955)⁹¹, “the Little Rock Nine” (1957–58)⁹² og diverse andre voldsepisoder i forbindelse med svarte studenter integrering i “hvite” skoler, og

⁸⁷ Hølmebakk (f. 1928) var ansatt i Gyldendal fra 1957, og var sjefsredaktør for oversatt skjønnlitteratur 1960–1996.

⁸⁸ Gordon Hølmebakk intervjuet pr. telefon av undertegnede 16.10.06

⁸⁹ Liland 1992:46

⁹⁰ Høsten 2006 gjennomgikk jeg det temainndelte klipparkivet i Arbeiderbevegelsens Arkiv (Arbark). Klippene omfattet et begrenset antall aviser, og er ikke uttømmende. Det er derfor ikke mulig å si noe om frekvensen av denne typen kritiske artikler sammenliknet med for eksempel det totale antallet artikler om USA generelt i samme periode. Fra perioden 1947–1960 gjennomgikk jeg ca 300 utklipp fra blant annet Dagbladet, VG og Arbeiderbladet, sortert under temaet “raseproblemer”. Hensikten med min undersøkelse var å få et generelt inntrykk av hva slags informasjon som ble formidlet, måten det ble formidlet på og om hyppigheten økte ettersom kampen for borgerrettigheter tilspisset seg mot slutten av 1950-tallet.

⁹¹ Emmet Till fra Chicago var på besøk hos slektninger i Mississippi og kom i skade for å si “Bye, baby!” til en hvit kvinne idet han gikk ut av butikken hennes. Han ble drept samme kveld. Drapsmennene ble senere frikjent av en hvit jury til tross for flere vitneutsagn. Se Hampton og Fayer 1990:1–15.

⁹² Da ni svarte studenter begynte på en hvit skole i Little Rock, Arkansas, måtte president Eisenhower sende 10.000 soldater for å beskytte dem mot den hvite mobben og mot Little Rocks egen guvernør Orval Faubus.

urimelige utslag av lovene mot blandingssekteskap . Mange av artiklene uttrykker til dels sterk indignasjon og fordømmelse, andre gjengir forholdsvis nøytralt et hendelsesforløp, mens andre igjen er skrevet i en optimistisk tone, og uttrykker håp om at episodene vil kunne framskynde en positiv utvikling.

Selv om vi må anta at oppmerksomheten rundt “negerproblemet” i USA økte dramatisk på 1960-tallet da Martin Luther King for alvor ble verdenskjent (og myrdet), da *sit-ins*, *freedom rides* og raseopptøyer eskalerte og protestmarsjer med flere hundre tusen deltakere ble arrangert, kan vi konkludere med at det også på 1950-tallet kom en stadig sterkere strøm av informasjon om borgerrettighetskampen i USA. Martin Luther King nevnes for eksempel i en notis i Arbeiderbladet så tidlig som 24.03.56:

NEGERPRESTEN DØMT

Den 27 år gamle negerpresten Martin Luther King ble funnet skyldig i å ha vært med på å organisere negerbefolkningens boikott av bussene i byen Montgomery i Alabama. Han ble ilagt bot på 500 dollar og dømt til å betale et tilsvarende beløp i saksomkostninger [...]

Da borgerrettighetsforkjemperen og fredsforskeren Ralph Bunche som den første svarte ble tildelt Nobels Fredspris i 1950, fikk begivenheten bred dekning i norske media. VG er ikke bare opptatt av mannens innsats som fredsmekler, men kommenterer både hans hudfarge og “slavebakgrunn”: “Den amerikanske presse var naturligvis der – [på Fornebu da Bunche med følge ankom, min anm.] representert av den meget mørke og hvithårede representant for ‘The Pittsburgh Courier’ og den meget mindre mørke Arnold C. De Mille fra ‘Chicago Defender’ – sistnevnte meget lik Dr. Bunche av utseende” (08.12.50). Videre reflekterer VGs journalist over Bunches karriere: “Man griper seg i å måle det gledelige i at denne mannen, med slavetilstanden bare etpar generasjoner tilbake i hans egen familie, nå sitter her i Oslo som Nobelinstituttets hedersgjest fordi hans innsats som verdens-freds-politiker har gjort ham fortjent til det” (09.12.50).

Gordon Hølmebakk bekrefter at “negerproblemet” i Amerika definitivt var et tema i den norske forlagsbransjen på 1950-tallet. Han nevner spesielt utgivelsen av Richard Wrights *Native Son* (1940), som kom på norsk under tittelen *Nigger* i 1951.⁹³ Romanen solgte godt også i Norge, noe som tyder på at temaet engasjerte mange. James Baldwin mente for øvrig at Wright hadde gjort sin hovedperson, den fattige, svarte unggutten Bigger Thomas, til en

⁹³ Boka omtales blant annet i en kronikk i Dagbladet 10.07.50.

etterkommer av snarere enn et motstykke til Stowes Onkel Tom-figur, fordi han identifiserer seg med de hvites oppfatning av de svarte i stedet for å gjøre opprør mot den.⁹⁴

4.5. “Nå kommer barnetimen...” Utviklingen av nye medier

En viktig grunn til at verden åpnet seg for norske barn (og voksne) etter krigen, var utviklingen av nye medier. Riktignok hadde både film, radio og ukepresse blitt en del av norske massemedia allerede på 1930-tallet, men det var først på 1950-tallet at “hele Norge” ble radiolyttere. I 1940 hørte halvannen million nordmenn på radio, altså omtrent halvparten av Norges befolkning,⁹⁵ mens lytterstatistikk for en tilfeldig valgt lørdag høsten 1953 kl. 18–19 viser at hele 94 prosent av alle barn (og 47 prosent av alle over 16 år!) hørte på Lørdagsbarnetimen på NRKs eneste radiokanal.⁹⁶ Ifølge Birkeland, Risa og Vold var det ikke noe annet medium som så effektivt nådde fram til barna, og som ble så avgjørende for utviklingen av barnelitteraturen i Norge som radioen.⁹⁷ Hørespillene i Lørdagsbarnetimen, der både norske og utenlandske barne- og ungdomsbøker ble dramatisert, ble en nasjonal kulturinstitusjon som tiltrakk seg både etablerte og nye forfattere. Mellom 1946 og 1960 ble det sendt rundt 700 hørespill.⁹⁸ I NRKs arkiver finner vi overraskende nok ikke *Onkel Toms hytte* blant disse,⁹⁹ men andre internasjonale klassikere som Rudyard Kiplings *Jungelboka*, Hector Malots *Frendeløs*, Frances Hodgson Burnetts *Lille Lord Fauntleroy* og Johanna Spyris *Heidi* ble alle folkesuksesser.¹⁰⁰ Karin Beate Vold hevder i *Norsk barnelitteraturhistorie* at NRK på denne måten bidro mer enn skole og bibliotek til å gjøre litteraturen til allebarnseie på 1950-tallet.¹⁰¹ En annen sentral programpost i denne sammenheng var Barnetimen for de minste, som ble sendt første gang i 1947. Fra 1952, i 20 minutter seks dager i uka, sørget blant andre Alf Prøysen, Anne-Cath. Vestly, Thorbjørn Egner og Berit Brønne for å gi de yngre barna en god, litterær start på dagen. De “bidro dermed til å utvide barnekulturens rammer” og “plasserte den i et større kulturelt fellesrom.” En ny æra i barnelitteraturen var innledet.¹⁰²

Det totale antall barnebokutgivelser i Norge ble fordoblet fra 1930- til 1940-tallet, med

⁹⁴ Baldwin [1949: ”Everybody’s Protest Novel”] ref. i Rønning 1994 bd 7:178

⁹⁵ Dahl 1991:94 ref. i Birkeland, Risa, Vold 2005:466

⁹⁶ Hartberg 1986:106 ref. i Birkeland, Risa, Vold 2005:180(466)

⁹⁷ Birkeland, Risa, Vold 2005:171

⁹⁸ Johnson 1985:95 ref. i Birkeland, Risa, Vold 2005:173(466)

⁹⁹ Ifølge NRKs arkiver ble *Onkel Toms hytte* brukt av Skolekringkastingen i 1995 i form av dramatiserte utdrag fra boka, i et hørebilde om forfatteren Harriet Beecher Stowe.

¹⁰⁰ Birkeland, Risa, Vold 2005:174

¹⁰¹ Birkeland, Risa, Vold 2005:174

¹⁰² Birkeland, Risa, Vold 2005:175

en forholdsvis jevn fordeling mellom norske og utenlandske titler: Ca 40 prosent av i alt 1830 titler i perioden 1941–50 var oversatt, altså ca 730 titler. Etter hvert økte markedsandelen til den utenlandske litteraturen: I statistikken fra perioden 1951–60 ser vi at andelen utenlandske titler har steget til 62 prosent av i alt 2090 titler, dvs. at 1277 oversatte barnebøker kom ut i denne perioden. Fra 1961 til 1970 gikk tallet litt ned igjen, til 60 prosent, eller 1200 av i alt 2000 titler.¹⁰³ (Se vedlegg side 69). I mellomkrigstiden utlyste enkelte forlag konkurranser for å lokke fram nye, gode forfattertalenter til barnelitteraturen. I 1948 institusjonaliserte Kirke- og undervisningsdepartementet en årlig premiering av norsk barnelitteratur, og ga dermed barnelitteraturen en offentlig oppmerksomhet den ikke hadde hatt tidligere. Både denne premieringen og Damm-prisen, som ble opprettet i 1952 og hadde internasjonal lansering som en del av premien, betydde en stimulans for både forfattere og forlag.¹⁰⁴

¹⁰³ Statistikk fra *Norsk Bokfortegnelse* gjengitt i Birkeland, Risa, Vold 2005:155

¹⁰⁴ Vold i Birkeland, Risa, Vold 2005:156

5. Utgavene

5.1. *Onkel Toms hytte* i Norge i 155 år

Onkel Toms hytte ble utgitt i Norge allerede året etter at den først kom ut i USA, altså i 1853, av P. T. Mallings Forlags-Boghandel i Christiania. Fram til i dag har jeg registrert 57 norske versjoner, inkludert to tegneserier og to lydbokutgivelser (se oversikt i vedlegg side 61 – 67). Også i Danmark finnes en rik flora av Onkel Tom-utgaver som kunne ha vært med i oversikten, ettersom Norge og Danmark hadde felles bokmarked fram til første kvartal av 1900-tallet.¹⁰⁵ Jeg har imidlertid valgt å avgrense oversikten til de versjonene som ble utgitt i Norge. Ett unntak er “Mindes-udgaven” som ble utgitt i USA i 1897 for det norske markedet der.

Fram til overgangen til 1900-tallet hadde de fleste utgavene over 600 sider. Etter 1904 finner vi ingen utgave med mer enn 333 sider, og tendensen er et stadig synkende sideantall samtidig med at *Onkel Toms hytte* blir en barne- og ungdomsbok. En annen tendens er at stadig færre forlag gir ut *Onkel Toms hytte*. Mens sju forskjellige forlag stod for de ni utgavene på 1950-tallet, stod ett forlag (Ansgar) for to av de tre 1970-tallsutgavene, og fire av de fem utgavene som kom på 1980-tallet. Etter 1993 er det kun Gyldendal som har utgitt *Onkel Toms hytte* i bokform (se vedlegg side 68).

5.2. *Onkel Toms hytte* 1950 – 59

Ikke overraskende var 1950-tallet et spesielt frodig tiår for Onkel Tom-utgivelser i Norge (se vedlegg side 67). Hele åtte bokversjoner (nye utgaver og opptrykk) samt en tegneserie kom på markedet i perioden 1950–59:

1. *Ansgar forlag, Oslo 1950, opplag/utgave ikke angitt [1. utgave]. Til norsk ved Lill Thorbjørnsen. 155 s.* Seks halvsides illustrasjoner (svart-hvitt-tegninger), illustratør ikke oppgitt. Forfatterens navn kun på tittelsiden. Ikke for- eller etterord. Ingen innholdsfortegnelse. Forsidebilde: Fargetegning av en knelende, sammenkrøpet, halvnaken neger.

2. *Hans Martinussens forlag, Bergen 1950, 4. utg. Oversatt og bearbeidet av Agnes Nilssen.*

¹⁰⁵ Nasjonaliseringen av Gyldendal forlag, som ble ”hentet hjem” fra København i 1925, regnes som begynnelsen på det *norske* bokmarkedet.

326 s. Tolv helsides illustrasjoner (svart-hvitt-tegninger), illustratør ikke oppgitt. Forfatterens navn kun på tittelsiden. Ikke forord, etterord uten overskrift om slaveriets historie (1 ½ s.). Innholdsfortegnelse bakerst (s. 326). Anonymt dikt s. 324–25. Forsidebilde: Fargetegning av negerslave (nærbilde) med naken overkropp og stråhatt i forgrunnen, St.Clare og datteren Eva i bakgrunnen.

3. *Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1951, opplag/utgave ikke angitt [1.utgave]. Til norsk ved Knut Monrad. 152 s.* Fire helsides svart-hvitt-tegninger ved Gunnar Bratlie. Forfatterens navn på forsiden. Bd nr 7 i serien *De aller beste*. Ikke for- eller etterord. Ingen innholdsfortegnelse. Forsidebilde: Fargetegning av slaver på bomullsmarken, i forgrunnen: eldre, hvithåret slave som bærer en tung kurv med bomull på ryggen. Hvit mann med pisk i bakgrunnen.

4. *N. W. Damm & Søn, Oslo 1951, ny utgave ved Eugenie Winther. 173 s.* Seks helsides svart-hvitt-tegninger, illustratør ikke oppgitt. Forfatterens navn på forsiden. Bind 4 i serien *Damms udødelige ungdomsbøker*. Ikke markert for- eller etterord, men de ni siste linjene i teksten er en (fabrikert) aural kommentar om slaveriet og avviklingen av det. Innholdsfortegnelse etter kolofonsiden. Forsidebilde: Fargetegning (nærbilde) av lille Eva og Onkel Tom, begge smilende.

5. *Tiden norsk forlag, Oslo 1951, opplag/utgave ikke angitt. Til norsk ved Ella Gjervig. 212 s.* Ingen illustrasjoner. Forfatterens navn på forsiden. Ikke for- eller etterord. Innholdsfortegnelse etter kolofonsiden. Forsidebilde av Erik Engebretsen: Fargetegning av lille Eva og Onkel Tom som sitter tett ved hverandre, ser på hverandre og holder hverandres hender(?).

6. *Lutherstiftelsen, Oslo 1954, opplag/utgave ikke angitt. Til norsk ved Clara Thue Ebbell. 288 s.* Ingen illustrasjoner. Forfatterens navn på forsiden. I *Perleserien*, bindnummer oppgis ikke. Ikke for- eller etterord. Innholdsfortegnelse etter kolofonsiden. Forsidebilde: Fargetegning ved Gunnar Bratlie av slave som selges på auksjon.

7. *Ansgar forlag, Oslo 1957, opplag/utgave ikke angitt (svært lik Ansgars 1950-utgave, men språklig modernisert). Til norsk ved Lill Thorbjørnsen. 157 s.* Illustrasjoner som i 1950-utgaven. Forfatterens navn kun på tittelsiden. Ikke for- eller etterord. Ingen innholdsfortegnelse. Forsidebilde: Fargetegning av “massa Georg” som lærer Onkel Tom å

skrive.

8. *Gyldendal Norsk Forlag, Oslo 1958, opplag/utgave ikke angitt. Bearbeidet for de nordiske land av Else Schiøler. Oversatt av Anton Esperø. 182 s. Hele 75 illustrasjoner, i farger og svart-hvitt, av varierende størrelse, ved Ernst Clausen. Forfatterens navn på forsiden. Ikke for- eller etterord. Innholdsfortegnelse bakerst. Forsidebilde: Fargetegning av Ernst Clausen. Motiv: Onkel Tom og lille Eva sitter i hagen, vendt mot hverandre. Flere bøker ligger ved siden av Onkel Tom.*

9. *Tegneserie: Illustrerte klassikere nr 21, Fredrikstad 1957. Tekstredaksjon: Sokneprest L. Fyrwald og lærerinne T. Wilberg. 47 sider, farger. Ingen sidetall. Utgitt av Illustrerte klassikere A/S, Fredrikstad, med tillatelse av Classics International Corp. og Gilberton Co. Inc., New York. Tegneren ikke oppgitt, heller ikke manusforfatteren i den amerikanske utgaven. Forsidebilde: Fargetegning med George i forgrunnen, på desperat flukt gjennom skogen fra en slavejeger med et koppel av hunder. Tittelsiden viser en svart mann (Onkel Tom?) knelende, med bar overkropp og fillete bukser. Blikket er vendt oppover. Hendene er lenket sammen og løftet over hodet. Nøytral bakgrunn. Ved siden av tegningen står et utdrag fra den amerikanske uavhengighetserklæringen og en anonym kommentar om slaveriet som grep om seg i Sørstatene, og om negeren som "ikke engang eide sin egen sjel". Bakside: Anonym tegning av Harriet Beecher Stowe (med svært dårlig portrettlikhet) og biografisk informasjon om henne.*

Til sammenlikning finner vi kun to utgaver, (én av dem i tre utgaver/opplag), samt en tegneserie på 1940-tallet. Krigen var riktignok en viktig årsak til at færre bøker ble utgitt, men forskjellen er likevel påfallende. På 1960-tallet kom det fem forskjellige adaptasjoner av romanen.

Flere grunner taler for et oppsving i antall utgivelser på 1950-tallet: Noen av bøkene ble utgitt som del av forskjellige serier som allerede hadde opparbeidet seg en viss popularitet. Eksempler på dette er Gyldendals *De aller beste* (nr 7), *Gyldendals klassiske barnebøker* (nr 3) og *Damms udødelige ungdomsbøker* (nr 4). En annen grunn kan være "tørken" på 1940-tallet og de foregående tiårene. Det kom én norsk utgave på 1930-tallet (Damm 1938), og tre på 1920-tallet (Lutherstiftelsen og Damm 1920, og Gyldendal 1924). Ifølge Gordon Hølmebakk var *Onkel Toms hytte* som ungdomsbok en klassiker som solgte jevnt bra, og i lange perioder

var den utsolgt fra forlagene.¹⁰⁶ Men de mange utgivelsene på 1950-tallet kan ikke sees kun som et resultat av markedsmekanismer og forlagstekniske grep. Lesernes interesse for *Onkel Toms hytte* kan vanskelig isoleres fra den politiske situasjonen som til enhver tid omgir og preger de forskjellige utgivelsene av verket. Da *Uncle Tom's Cabin* ble utgitt første gang i USA i 1852, skjedde det “til rett tid på rett sted”. Boka ble umiddelbart noe mer enn en spennende fortelling, den ble skrevet og lest som et flammende innlegg i en politisk betent situasjon. Senere har historien om Onkel Tom levd sitt eget liv i et utall varianter, i forskjellige historiske, sosiale og politiske sammenhenger, med høyst varierende lesergrupper og måter å lese verket på. Den økende oppmerksomheten rundt raseproblematikken generelt og “negerproblemet” i USA, spesielt på 1950-tallet, må ha satt spor ikke bare i antallet utgivelser, men også når det gjelder utformingen av de forskjellige utgavene og vår måte å lese dem på. ”Onkel Tom” som begrep og myte har levd et omskiftelig liv i løpet av sine 155 år: Fra å være et lidende, men stolt og verdig offer via en komisk, parodisk show-figur til et symbol på svakhet og svik under de svartes frigjøringskamp. I 1950-tallets Norge, forholdsvis perifert fra begivenhetenes sentrum, kan det se ut som om Onkel Tom har gjenoppstått som en representant for de undertrykte og kjempende svarte i USA.

I den følgende presentasjonen og sammenlikningen av 1950-tallsutgavene har jeg valgt å legge vekt på de to hovedtemaene som preger *Onkel Toms hytte* som litterært verk: Det politiske (rasediskriminerende) og det religiøse (kristne) aspektet. Enhver bokutgivelse vil dessuten ha et kommersielt aspekt, dette vil også til en viss grad bli berørt. Temaene vil bli søkt og kommentert både i brødteksten og i paratekster. Utgavene presenteres kronologisk etter utgivelsesår. Det politiske tidsbildet, med vekt på raseproblematikken på 1950-tallet både i USA og i Norge, har blitt skissert tidligere i oppgaven. Ettersom hele fire av de åtte forskjellige bokutgavene av *Onkel Toms hytte* som kom på markedet i Norge på 1950-tallet kom ut på “kristelige” forlag (Ansgar 1950 og 1957, Hans Martinussens forlag 1950 og Lutherstiftelsen 1954), krever også det kristne aspektet noen generelle kommentarer før presentasjonen av de enkelte utgavene.

5.3. Onkel Tom som Jesus

Som tidligere nevnt var Harriet Beecher Stowes budskap ikke bare politisk, men i høy grad også religiøs: Budskapet om kristen nestekjærlighet gjennomsyrrer *Onkel Toms hytte*. Kampen

¹⁰⁶ Hølmebakk i telefonintervju 16.10.06

mot slaveriet er uløselig knyttet til kampen mot anti-kristne krefter: I *The Key to Uncle Tom's Cabin* beskriver Stowe slaveriet som kristendommens verste fiende i hennes tid,¹⁰⁷ og hun fortviler særlig over prester og kirkesamfunn som bruker Bibelen til å forsvare den umenneskelige institusjonen.¹⁰⁸ To av Stowes sønner, Charles Stowe og Lyman Beecher Stowe, skriver i sin biografi om moren at hun ville at *Uncle Tom's Cabin* skulle være “a sermon to be hurled against a great moral evil”.¹⁰⁹ “En god indianer er en død indianer”, er et utsagn vi gjerne tillegger de hvite nybyggerne i Amerika. “En god neger er en kristen neger”, kan man anta at misjonen og kristenfolket har sagt opp gjennom tidene. I sin bok *Hvite løgner – stereotype forestillinger om svarte* skriver Olav Christensen og Anne Eriksen at det på 1600- og 1700-tallet ble topp mote, et statussymbol, blant de aller rikeste å ha svarte husslaver, også i Norge. Tradisjonelt var det å være kristen ensbetydende med å være menneske, og ved at den svarte husslaven ble døpt, ble han innlemmet blant menneskene og sluttet å være “hedning”. Alle de svarte husslavene i Norge som er navngitt i historiske kilder, het uten unntak Christian, eventuelt i kombinasjon med et annet navn.¹¹⁰ Onkel Tom er ikke bare en kristen, han framstår som den opprinnelige, ekte kristne av hjertet, ikke av intellektuell overbevisning. Han leser ikke så godt, men

Uncle Tom was [...] looked up to with great respect, as a sort of minister among them; and the simple, hearty, sincere style of his exhortations might have edified even better educated persons. But it was in prayer that he especially excelled. Nothing could exceed the touching simplicity, the child-like earnestness, of his prayer, enriched with the language of Scripture, which seemed so entirely to have wrought itself into his being, as to have become a part of himself [...].¹¹¹

Den enkle “Jesus-skikkelsen” Onkel Tom, den engleaktige lille Eva, de mange referansene til Bibelen og alle eksemplene på bønn og forkynnelse i *Onkel Toms hytte* må ha appellert spesielt til de kristelige forlagene i Norge på 1950-tallet, de parallelle utgivelsene tatt i betraktning.

¹⁰⁷ Stowe ref. i Lowance, Westbrook, De Prosopo (ed.) 1994:149

¹⁰⁸ I den tidligere omtalte selvmordsepisoden (se s.), der unge Lucy kaster seg over bord fra elvebåten etter å ha oppdaget at barnet hennes er solgt, har Stowe en ironisk kommentar til “certain ministers of Christianity”: Onkel Tom har overhørt kjøperens ufølsomme kommentar til moras første reaksjon på at barnet er solgt: “—let her sweat a while; she’ll come right, by and by!” For Onkel Tom høres dette grusomt ut, men det er ifølge Stowe fordi han er en stakkars, uvitende svart sjel... ”If he had only been instructed by certain ministers of Christianity, he might have thought better of it, and seen in it an every-day incident of a lawful trade.” I en note navngir hun Dr. Joel Parker of Philadelphia som en ”American divine” som kunne ha lært Onkel Tom om det naturlige ved en slik hendelse (Stowe 1852 bd 1:191).

¹⁰⁹ Charles Stowe and Lyman B. Stowe 1911:163 [se The Stowe Debate s.305 for full ref.] ref. i Lowance, Westbrook, De Prosopo (ed.) 1994:150

¹¹⁰ Se Christensen og Eriksen 1992:13

¹¹¹ Stowe 1852 bd 1:52

Kan man så hevde at disse forlagene hadde en egen agenda med sin utgivelse, et slags misjoneringsprosjekt, da de kastet seg på den frihets- og solidaritetsbølgen som rullet over det politiske landskapet i Norge på 1950-tallet? En utgiver har mange muligheter til å fremme sin sak gjennom adaptasjon, blant annet ved selve tekstutvalget, ved oversettelse/omskrivning og ved paratekster. De kristelige forlagene framstår som noe forskjellige når det gjelder å betone den kristne dimensjonen i *Onkel Toms hytte*, eventuelt på bekostning av den politiske.

5.4. Ansgar forlags utgaver

Tidligere forlagssjef Svenn-Otto Brechan hevder at Ansgar, til forskjell fra andre kristelige forlag, la vekt på å formidle det internasjonale aspektet i barnelitteraturen framfor det kristne.¹¹² Han innrømmer at motivet ikke bare var idealistisk: Vissheten om at det gjerne er tanter og bestemødre som kjøper bøker til barn gjorde det økonomisk tryggere å satse på kjente og kjære titler. Forlaget hadde 50–60 klassikere for barn og unge, også titler man ikke forbinder med et spesielt kristent livssyn, på sitt repertoar gjennom mange år. Bøkene ble trykket opp igjen og igjen, gjerne med språklige rettelser underveis. Går vi nærmere inn på selve tekstutvalget i Ansgars *Onkel Toms hytte* anno 1950 og -57 og sammenlikner det med for eksempel Gyldendals 1951-utgave, finner vi at referansene til Gud og kristendommen er noe hyppigere i Ansgars utgaver der teksten ellers omhandler samme situasjon. I Ansgars utgave (1950:23) leser vi for eksempel om fru Shelby som fortviler over at mannen vil selge hennes kjæreste slaver: “Hun hadde strevet og arbeidet for å gjøre dem [“de stakkars negrene”] til sanne kristne, og hadde lært dem budene”. I Gyldendals utgave (1951:18) sier fru Shelby: “Jeg som alltid har strevd etter å gjøre mitt beste for dem og lære dem ærlighet og pliktfølelse.” Stowe skriver her både om kristen levemåte og “duties of the family” (1852 bd 1:57). Videre leser vi i Ansgars 1950-versjon, (s. 32–33), at “Planen hennes [Elizas] var å prøve å komme helt bort til elven og komme over den. Siden måtte hun sette all sin lit til Gud”. Hos Gyldendal finner vi denne versjonen: “Dit ville hun [Elisa] gå og prøve å komme seg over elva, og så fikk det gå som best det kunne videre” (1951:25). I originalen ser vi at Eliza “could only hope in God” (1852 bd 1:81). I Ansgars utgave er det de rømte slavenes plikt som *kristne* å ta med en såret slavefanger (1950:83), mens det ifølge Gyldendals utgave er “vår plikt som *mennesker*” (1951:66) å hjelpe den sårede mannen. Også her har Ansgar belegg i originalen, der George

¹¹² Telefonintervju med Svenn-Otto Brechan 27.11.07. Brechan var forlagssjef i Ansgar Forlag fra 1970-tallet til det ble nedlagt sammen med Atheneum Forlag i 1997.

framhever at “It would be no more than Christian,” å hjelpe et medmenneske (1852 bd 1:288). Totalt sett kan jeg likevel ikke påstå at tekstutvalget i Ansgars utgaver har et sterkere religiøst preg enn i Gyldendals, fordi enkelte “religiøse” ytringer eller episoder er utelatt i Ansgars utgaver mens de er inkludert i Gyldendals, og motsatt. Tekstutvalget i seg selv er dessuten ingen pålitelig indikator: Teksten kan “stemme” med utgivelsestidspunktet ved at den er tilpasset datidens språklige normer, men hvorvidt oversetteren/bearbeideren kan ha tilføyd og fjernet tekstelementer, er vanskelig å si. Forlagssjef Brechan hadde ingen informasjon om Lill Thorbjørnsen, som oversatte for Ansgar før Brechans tid i forlaget.¹¹³ Forlagssjef Brechan mente det var vanlig på 1950-tallet å oversette tyske, svenske, danske eller engelske utgaver av klassikerne. Hvilke utgaver man bygget på ble overhodet ikke oppgitt, og å spore dem ser ut til å være en nesten umulig oppgave når det gjelder for eksempel *Onkel Toms hytte*, et av verdens mest utbredte verk. I Gyldendals 1951-utgave står det for eksempel “Til norsk ved Knut Monrad”, mens en sammenlikning som vist på side.. demonstrerer at Monrad bygde sin versjon på Maud Debes’ oversettelse fra 1924. Hvilken utgave Debes la til grunn, vites ikke. Om det er Ansgars oversetter Lill Thorbjørnsen eller en tidligere oversetter/bearbeider som ønsker å gjøre fru St. Clare ekstra fordomsfull når hun lar henne kalle Topsy for “din svarte negerunge” (1950:101), vet vi ikke. Stowe nøyser seg med “– see that you mind.” i den samme situasjonen (1852 bd 2:98). Uansett opphav er imidlertid dette et eksempel på politisk tilskjæring av teksten slik den møter oss i Norge i 1950 og -57.

En annen indikasjon på hvordan det enkelte forlag har ønsket at boka skulle bli lest, er paratekster som for eksempel omslag, baksidetekst og eventuelle for- eller etterord. Omslagsbildet på Ansgars utgave fra 1950 viser en knelende slave, med naken overkropp, som ser skrått oppover som om han venter på neste slag, en kristen martyr? I 1957 har Ansgar et forsidebilde av den unge George Shelby (13 år gammel), med lys hud og lyst hår, som smilende lærer Onkel Tom å skrive. Boka de har foran seg er stor og gir assosiasjoner til Bibelen. Selv om Onkel Tom nødvendigvis må være større enn “massa” George, er gutten plassert høyere enn Onkel Tom på bildet. Jeg oppfatter dette som et tidstypisk “misjonsbilde”; de hvite hjelper – og frelser – de svarte; “de ville” skal siviliseres. Bildet bekrefter dessuten det hierarkiske forholdet mellom svart og hvit som vi finner i svært mye av tidligere tiders litteratur om “de innfødte”: Selv et hvitt barn (som regel en hvit gutt) står over en hvilken som

¹¹³ Det har generelt vært vanskelig å finne informasjon om flere av oversetterne fra 1950-tallet, noe som kan bekrefte sjefsredaktør Gordon Hølmekbakks inntrykk av at oversettelse var et “venstrehåndsarbeid” på den tiden, gjerne en biinntekstskilde flere familiemedlemmer var sammen om.

helst svart person.¹¹⁴ Til tross for forlagssjef Brechans utsagn om Ansgars “litterære” profil, gir forsidebildene på Ansgars 1950-tallsutgaver et klart inntrykk av en “kristen” profil, muligens betinget av det Genette kaller en epitekst:¹¹⁵ leserens visshet om at Ansgar er (var) et kristelig forlag. Sett med 1950-tallsbriller er det likevel ingen motsetning mellom det kristne “hjelp- og frelse”-perspektivet og det politiske budskapet om den undertrykte og mishandlede negeren. Begge meldinger formidler et ubalansert maktforhold mellom svart og hvit. Det er hva som vektlegges sterkest og måten det vektlegges på, som varierer i de forskjellige utgavene. Det politiske budskapet er imidlertid også eksplisitt til stede i Ansgars 1950-utgave: Der finner vi en baksidetekst der bokas utbredelse og slavenes frigjøringskamp framheves. Bokas aktualitet understrekes i og med at “ennå i dag står det meget igjen på at neger og hvit er likestilt”.

5.5. Hans Martinussens forlags utgave

I utgaven til Hans Martinussens forlag i Bergen fra 1950, oversatt og omarbeidet av Agnes Nilssen,¹¹⁶ finner vi flere tydelige og noe besynderlige tegn på at forlaget gjerne ville si noe mer med utgivelsen enn det de mente brødteksten alene kunne formidle. Dette forlaget ser ut til å ha utnyttet paratekstualitetens muligheter til fulle for å få fram det kristne budskapet i historien om Onkel Tom. Bakerst i boka, direkte etter siste linje av Stowes bearbejdede tekst, uten overskrift og kun atskilt av en asterisk av samme type som brukes i boka for øvrig, finner vi et slags (anonymt) etterord på halvannen side om negerslaveriets opprinnelse. Her beskrives “denne skjendige handelen med levende mennesker” informativt og greit, men med et par kuriøse innslag: Leserne får vite at da Nord-Amerikas indianere bukket under på grunn av det harde arbeidet kolonistene satte dem til, “var det en prest som av ren og skjær menneskevennlighet kom på den tanke å importere negrer fra Afrika. De var mye sterkere og vant med arbeidet” (1950:332). Etterordet avsluttes med tre linjer om at slaveriet fortsatt består i Afrika og For-Asia: “Rå og brutale slavejakter går framleis for seg i det innerste av ‘det mørke fastland.’” Selv om forfatteren distanserer seg fra uttrykket “det mørke fastland” ved å bruke anførselstegn, er det tvilsomt om man i dag ville ha brukt dette uttrykket i det hele tatt. Det er ingen tvil om at det kristelige forlaget her henvender seg til “sitt” publikum. Måten det er satt opp på, uten overskrift og i direkte sammenheng med brødteksten, gjør at spesielt barn

¹¹⁴ Se Christensen og Eriksen 1992:65, og vedlegg s. 60

¹¹⁵ Genette 1997:5

¹¹⁶ 1950-utgaven er 4. utgave/opplag. Forlaget bruker disse betegnelse om hverandre. 1., 2. og 3. utgave/opplag kom i 1944, 1945 og 1948.

og unge lesere, som ikke nødvendigvis er klar over at boka ble skrevet 100 år tidligere, vil kunne oppfatte det som en aural kommentar. Enda tydeligere blir det på de to påfølgende sidene, der vi finner et dikt bestående av ti strofer: “Den kristne negerslaven”.¹¹⁷ Ingen forfatter er oppgitt. Det kan ha vært oversetter Agnes Nilssen, (språket i diktet kan tyde på det, med for eksempel “no” i et ellers konservativt riksmål, se note 121), eller kanskje forlagssjef Martinussen selv?¹¹⁸ Det var i hvert fall ikke Harriet Beecher Stowe som skrev det. Diktet forteller på haltende rim om en kristen negerslave (Onkel Tom?) som blir solgt fordi eieren ikke tåler at han ber til Gud. Han selges til en mann som blir frelst av slavens bønner. Den første eieren kommer så tilbake ett år senere, angrende, og vil kjøpe slaven tilbake

Ti fra den stund da denne mann
kom fra mitt hus, jeg har
blott nød og idel motgang hatt
i både smått og stort.

Den nye eieren vil imidlertid ikke selge slaven tilbake:

Og no vi takker Gud,
som sendte oss en sådan mann
med frelsens glade bud.

Historien ender godt ved at slaven lover å inkludere sin første eier i sine bønner, slik at

vi engang i himmelen
hos Jesus møtes må.¹¹⁹

Diktet dukker første gang opp i Martinussens 1945-utgaven av *Onkel Toms hytte*, og finnes også i 1948-utgaven. Det bidrar til å gi hele boka preg av en preken: Først formidles en historie, deretter settes temaet (“negerslaveriet”) inn i en konsentrert, kristen sammenheng, nærmest som en oppfordring til bønn.

Heller ikke oversetter Agnes Nilssen har det vært mulig å finne noe særlig informasjon om; hun er dog nevnt i Norsk biografisk katalog (NBO) som korrekturleser, født i 1895.¹²⁰

¹¹⁷ Se hele diktet i vedlegg side 55

¹¹⁸ Ifølge en notis i Bergens Tidende 06.02.46 foregikk forlagssjef Hans Martinussen begravelse den 05.02.46 i et fullsatt Møllendal kapell, med kristelige samarbeidspartnere godt representert.

¹¹⁹ Stowe (v/Agnes Nilssen) 1950:325

¹²⁰ Språket i Agnes Nilssens versjon skiller seg ut fra de øvrige 1950-tallsutgavene. I kjølvannet av 1938-reformen for bokmålet, og midt i Riksmålsforbundets kamp mot samnorsk (og i riksmålsbastionen Bergen), finner vi former som “heim”, “no”, “att” (= tilbake, igjen), “samstundes”, “korg”, “frastand”, “uventete” og “brei”, side om side med former som “skulde”, “kunde” og “vilde”, som man hadde gått bort fra allerede i 1917-reformen for riksmålet. Av og til dukker også lokale varianter som “hue” (=lue) opp. Med denne blandingen av former er det

Det er også verdt å merke seg at verken Hans Martinussens eller Ansgars utgaver oppgir Harriet Beecher Stowe som forfatter på bokas forside. (Gyldendals 1924-utgave ved Maud Debes oppgir heller ingen forfatter på omslagsbildet). Det forteller oss at forlagene mener boka vil selge først og fremst på tittelen, hvilket igjen sier mye om *Onkel Toms hytte* som et innarbeidet begrep. Forfatteren er riktignok nevnt på tittelsiden i alle utgavene, men som salgsfremmende faktor er hennes rolle her helt underordnet. I andre tilfeller er forholdet motsatt: Forfatternavnet (for eksempel kioskvelteren Stephen Kings) er kjent, det opptar det meste av forsiden og er det som skal selge boka. Forsidebildet på Hans Martinussens utgave gir politiske snarere enn religiøse assosiasjoner: Negeren med bar overkropp og stråhatt i forgrunnen er alvorlig og tenksom, mens den rike, hvite godseieren St. Clare og datteren, lille Eva, betrakter ham, også de alvorlige. De to står på avstand i bakgrunnen, eksklusivt velkledte.

5.6. Gyldendals ungdomsutgave

Gyldendals ungdomsutgave i *De aller beste*-serien er omtalt flere ganger tidligere. Knut Monrads tilpasning av Maud Debes' tekst fra 1924 har altså blitt den versjonen som, når det gjelder selve teksten, har overlevd i bokform fram til i dag. Dagens utgave (2006) er ikke illustrert, den har et annet format, et annet forsidebilde og en annen baksidetekst. En viktig grunn til at nettopp Gyldendals utgave ble så populær på 1950-tallet, kan være nettopp dens tilhørighet i en kjent serie. *De aller beste* var en serie av klassikere tilrettelagt for ungdom, og blir presentert på baksiden av boka sammen med GG-seriene (GGP – Gyldendals Gode Pikebøker og GGG – Gyldendals Gode Guttebøker) “Den som vil ha serien komplett, bør begynne å samle med det samme”, reklameres det med på baksiden.

5.7. N. W. Damm forlags utgave

Onkel Toms hytte fra Damm er en “ny utgave ved Eugenie Winther“. Winther (1901–1975) var en etablert oversetter og forfatter, og oversatte/bearbeidet *Onkel Toms hytte* første gang i 1938. Store likhetstrekk i teksten, blant annet en rekke identiske setninger, kan tyde på at hun baserte sin bearbeidelse på utgaven til Børnenes Bogsamling, “omskrevet paa norsk af O.

uklart hvem Agnes Nilssen – på det språklige nivået – henvender seg til, men et personlig preget innlegg i den pågående språkstriden må hennes arbeid uansett kunne sies å være.

Flæten”, Kristiania 1898. Både 1938-utgaven og 1951-utgaven kom ut i serien *Damms udødelige ungdomsbøker*. Forsidebildet (kunstneren er ikke navngitt) på Damms utgave skiller seg ut fra de andre ved at Onkel Tom og lille Eva smiler til hverandre med et skøyeraktig glimt i øyet. Lille Eva framstilles som eldre enn på de fleste bilder, mens Onkel Tom er en gammel mann med røde, nesten klovneaktige lepper. Hodet er skallet med unntak av litt hår ved ørene, som hos en klovn, og øyenbrynene er høye og runde, også som hos en klovn. Det er vanskelig å si om tegneren har vært inspirert av de mange Onkel Tom-showene med sine klovneaktige figurer, eller om forlaget og illustratøren rett og slett har ønsket å betone humoren som også finnes i Stowes roman, framfor det alvorlige budskapet. Her er Onkel Tom verken offer eller frigjøringshelt. Det er vennskapet mellom svart og hvit som skal presentere historien, noe som er helt i tråd med de tendensene innen barnelitteraturen på 1950-tallet jeg har skissert tidligere.

Forfatterens navn står på forsidebildet, men med ørsmå typer sammenliknet med tittelen. Også her er det først og fremst tittelen, og ikke forfatteren, som skal fange kjøperens interesse.

Winthers oversettelse/bearbeidelse finnes i bokhandlene i dag i form av en lydbok. Fono forlags lydbokutgave fra 1994, lest av Randi Brønne, og den digitale utgaven fra 2005, lest av Reidun Berntsen, er begge basert på Winthers adaptasjon.

5.8. Tiden Norsk Forlags utgave

På omslaget til Tiden Norsk Forlags utgave av *Onkel Toms hytte* finner vi igjen Onkel Tom og lille Eva (temaet er sannsynligvis det mest benyttede forsidebildet gjennom verkets 155-årige historie). Lille Eva er heller ikke her så helt liten, hun kan, som på Damms omslagsbilde, se ut til å være 15-16 år. Onkel Tom er en yngre, pen mann i hvit skjorte og bukse. Han er plassert høyere i bildet enn lille Eva, med et lite smil om munnen, mens lille Eva ser opp på ham med et intenst, bekymret blikk. Onkel Tom berører forsiktig lille Evas arm.¹²¹ Onkel Toms sterke skikkelse og ranke holdning i dette bildet gir assosiasjoner til en lederskikkelse i 1950- og -60-tallets borgerrettighetskamp snarere enn til en ydmyk slave i USA hundre år tidligere. Her møter vi Onkel Tom som frigjøringshelt – sterk og beundret.

Tiden Norsk Forlag byr ellers på få paratekster. Her finnes ingen illustrasjoner, ingen

¹²¹ ”Avseksualiseringen” av Onkel Tom, som ifølge James Baldwin bidro til å gjøre ham til en stakkarslig skikkelse (Baldwins essay ”Everybody’s Protest Novel” fra 1949 ref. i Gates & Robbins 2006:xviii) har vært et tema i Onkel Tom-debatten. Gates og Robbins kommenterer den tvetydige nærheten mellom Onkel Tom og lille Eva slik: ”Stowe all but dares the reader to see the obsessive closeness of Uncle Tom and Little Eva. While their relationship is most certainly not sexual, it is undoubtedly – and remarkably – physical: Tom and Eva touch, kiss, hold hands, hold each other closely. It is an unfolding flaunting of the taboo of ”amalgamation”, of cross-racial sexual intimacy ”(Gates & Robbins 2006:xviii).

for- eller etterord, og heller ingen omtale av boka på baksiden. Der finnes kun en omtale av Robert Louis Stevensons *Skattøya* med en tidstypisk oppfordring til alle gutter og deres fedre om å lese boka.

Oversetter Ella Gjervig har det ikke vært mulig å finne informasjon om. Hun er imidlertid oppgitt som oversetter også i Aschehougs ungdomsutgave, i serien *13–17-bøkene*, fra 1965. Teksten er til dels betydelig endret ved at språket har fått mindre radikale former (for eksempel har “leikte” blitt til “lekte” og “veit” til “vet” i 1965-utgaven), og enkelte setninger, ofte med kristent innhold, har blitt føyd til.

5.9. Lutherstiftelsens utgave

Lutherstiftelsens *Onkel Toms hytte* ble oversatt av Clara Thue Ebbell (1880–1971). Ebbell var selv forfatter og en anerkjent foredragsholder og kulturpersonlighet, noe som går tydelig fram av diverse notiser i dagspressen, blant annet ved hennes 60- og 80-årsdag.¹²² Hennes første oversettelse av *Onkel Toms hytte* kom allerede i 1916 og bestod av 263 sider, inkludert åtte illustrasjoner, også den utgitt av Lutherstiftelsen, Kristiania. Boka ble utgitt på nytt i 1920, da med 258 sider, inkludert de samme åtte illustrasjonene. Først 34 år senere, i 1954, da Lutherstiftelsen var inne i en framgangsrik periode,¹²³ utgis boka igjen, nå i *Perleserien*. Andre utgivelser i denne serien er ikke nevnt i den bibliotekutgaven jeg har studert, men kan selvsagt være nevnt på baksiden av en vanlig utgave. Boka har nå vokst med ca 30 sider, og illustrasjonene er sløyfet. Det kan ha vært økonomiske grunner til at illustrasjonene ble fjernet, men det kan også skyldes det gammelmodige preget illustrasjonene i 1916- og 1920-utgaven, som sannsynligvis var hentet fra utgaver tilbake på 1800-tallet, hadde. Uten disse svart/hvitt-tegningene får boka unektelig et “riktigere” tidsmessig preg i 1954. Mens endringene i selve brødteksten fra 1916-utgaven til 1920-utgaven er minimale (tegnsetting og noen ganske få rettskrivningsendringer), er den språklige moderniseringen i 1954-utgaven naturlig nok større. Det økte sideantallet må i hovedsak tilskrives større font og linjeavstand. Jeg har ikke funnet eksempler på at setninger eller avsnitt er tatt ut eller føyd til i 1954-utgaven. Forfatterens navn er nevnt både på omslaget og på tittelsiden. Gunnar Bratlies omslagsbilde i farger av en fillete, bakbundet slave som ser ned mens auksjonarius roper ut prisen med auksjonshammeren klar, har et mer direkte, utvetydig politisk budskap enn 1920-utgavens forsidebilde (tegnet av Viggo

¹²² Se blant annet Fædrelandsvennen 19.02.40 og Aftenposten 20.02.60.

¹²³ I VG 02.10.50 meldes det om ”Rekordbokliste for Lutherstiftelsen. Lutherstiftelsens forlag har nå lagt fram sin høstliste, den mest omfattende noensinne.”

Bang), som viser en grå plakat der mulattslaven Georg etterlyses. Det mest iøynefallende ved 1920-omslaget er en grønn salamander som kryper over etterlysningsplakaten. Bildet er kanskje mer spennende enn Bratlies tegning rent kunstnerisk, men krever nøyere granskning for at “budskapet” skal komme klart fram. Det forholdsvis høye sideantallet i Lutherstiftelsens utgave har gitt rom for mer detaljerte situasjonsbeskrivelser, og det er særlig situasjoner med henvisninger til Bibelen og kristenlivet som er utdypet i Ebbells versjon, sammenliknet med de kortere utgavene. Ett eksempel finner vi i scenen der den onde slaveeieren Legree prøver å tvinge Onkel Tom til å piske en annen slave:

Endelig har vi fått en from hund blant oss syndere, sa Legree. – En hellig mann, en fin herre, som kan tale til oss om vår synd. Men har du aldri lest i Bibelen: “I tjenere, adlyd eders herrer”? Og er ikke jeg din herre? Har jeg ikke betalt tolv hundre dollar kontant, for alt som finnes innenfor ditt gamle skinn? Er du ikke min eiendom, med legeme og sjel? (s. 219)

I Gyldendals ungdomsutgave (ved Monrad) er henvisningene til Bibelen fjernet, og Legrees utsagn er redusert til følgende: “Våger du å si at det jeg gir deg ordre til å gjøre ikke er riktig? Er ikke jeg din herre, som eier deg med liv og sjel?” (s. 119)

Ebbells interesse for historie (ifølge notisene i dagspressen) og hennes åpenbare beundring for Harriet Beecher Stowe, kombinert med deres felles kristne livssyn, gjør det sannsynlig at hun selv oversatte *Onkel Toms hytte*. Jeg har ikke funnet norske utgaver som hennes oversettelse kan spores tilbake til. På kolofonsiden står det eksplisitt “Etter den engelske tittel *Uncle Tom’s Cabin*”. Hvilken engelsk utgave det refereres til, opplyses det ikke om, men vendinger i teksten kan tyde på at Ebbell har gått til originalen eller i hvert fall til en tidlig utgave.

I 1916, samme år som Ebbells første versjon av *Onkel Toms hytte* kom ut, skrev Ebbell ei bok om Harriet Beecher Stowe, *Hun som skrev Onkel Toms hytte*, også den utgitt på Lutherstiftelsen. Boka er interessant som epitekst til Ebbells versjon av *Onkel Toms hytte*, fordi den gir mye informasjon om oversetteren/bearbeiderens forhold til Stowe og hennes verk. Boka består av 72 sider og er en slags biografi. Den forteller episodisk, i maleriske vendinger og med til dels kreativ sitatbruk om Stowes liv og om bakgrunnen for *Onkel Toms hytte*. Ebbell henviser hyppig til kristen tro og praksis: “Men hun [Stowe] bad til Gud om hjelp, og fortsatte” (s. 46), og “Hade synden, men elske synderen, vilde mrs. Stowe. Elske slaven, men også slaveeieren og tænke paa hans sjæl” (s. 50). Om *Onkel Toms hyttes* evne til å spre det kristne budskap skriver hun blant annet (uten å oppgi noen kilde for sitt Stowe-sitat):

Og blandt Frankrikes fattige, er det sagt, fornyet den evangeliet. Den har gjort mer end alle de bøker vi har utgit tilsammen, heter det. Den har gaat blandt arbeiderne, blant de fattige i Faubourg St. Antoine, og ingen vet hvor mange der er ført til Kristus ved den. “Er det ikke herlig, min kjære egtefelle?” sier mrs. Stowe. “Er det ikke værdt al lidelsen ved at skrive den?” (s. 49)

Ebbell har tydelig følt et sterkt åndelig slektskap med Stowe. Til en viss grad kan det hevdes at Ebbell har prøvd å bevare – eller etterlikne – Stowes skrivemåte, der hun anvender Bibelen ikke bare som en moralsk autoritet, men også som en måte å gi selve teksten den sannhetsgehalt og autoritet som en hellig skrift inngir. Kristendommen framstår som det positive motstykket til den grelle virkeligheten som beskrives. M. A. Lowance skriver følgende om Stowes bruk av bibelsk typologi og allegorisk skrivemåte:

To make her arguments cohere, she employs the Bible not only for the moral authority that the Bible can invoke, but also as a rhetorical control, one that gives her text the authority of Scripture by recapitulating biblical characters and figures, and by renarrating episodes from the Bible that allow the reader to recognize predictable future events.¹²⁴

Ifølge Lowance er Onkel Tom den mest opplagte Messias-skikkelsen, og ettersom historien utvikler seg, gjennomgår han en forandring fra den “lidende tjener” til den korsfestede Kristus. I Ebbells utgave (som i Stowes) knyttes forbindelsen mellom Onkel Tom og Kristus svært direkte ved at stedet der Onkel Tom dør omtales som “hellig grunn”. Idet Onkel Tom sovner inn, blir unge George Shelby, som har kommet for å hente sin gamle slave og venn, “grepet av høytidsfull ærefrykt. Han syntes det var et hellig sted.” (s. 273). I Gyldendals utgave nevnes dette punktet slik: “Dette sørgelige dødsleiet stod for ham som noe hellig” (s. 144), og i Hans Martinussens forlags versjon uttrykkes det på denne måten: “Så var det slutt. Georg tykte han hadde vært på hellig grunn.” (s. 309). Ingen av utgavene fra Ansgar, Damm eller Tiden forlag har tatt med dette punktet. Vi finner det heller ikke i Gyldendals barneversjon. I Ebbells versjon av *Onkel Toms hytte* ser vi et klart sammenfall mellom oversetterens og forlagets ideologiske ståsted. Som kristelig forlag hadde Lutherstiftelsen, i likhet med tilsvarende forlag, sin storhetstid nettopp på 1950-tallet.¹²⁵ I dag finnes verken Ansgar eller Hans Martinussens forlag.¹²⁶ Lutherstiftelsen ble i 1974 omgjort til Luther Forlag, en sammenslutning av flere kristelige forlag.

¹²⁴ Lowance i Lowance, Westbrook, De Prospe 1994:160

¹²⁵ Se note 124

¹²⁶ Hans Martinussens forlag ble nedlagt allerede på 1950-tallet. Se for øvrig note 111.

5.10. Gyldendals barneutgave

Barneutgaven av *Onkel Toms hytte*, som kom ut i serien *Gyldendals klassiske barnebøker*, er den eneste av 1950-tallsutgavene der det opplyses (på kolofonsiden) om at utgaven er bearbeidet. Danske Else Schiøler har bearbeidet boka for de nordiske land, Anton Esperø (norsk forfatter og oversetter, 1901–65) har oversatt den til norsk, og kunstneren Ernst Clausen har levert hele 75 illustrasjoner til denne utgivelsen. Clausens enkle, stiliserte og vakre tegninger er utført i en kraftig strek i sterke, klare farger, i antydende, svarte silhuetter og i nyanser fra svart til hvitt.

Teksten er sterkt forenklet med tanke på de helt unge leserne, med korte setninger og lettforståelige ord og uttrykk. Schiøler og Esperø har maktet å skape en stram tekst med et godt språk. Det er lett å fornemme den kunstneriske kraften og engasjementet bak både illustrasjonene og bearbeidelsen av teksten. De kompletterer hverandre og skaper dialog på en måte som gjør boka til et lite kunstverk.

Adaptasjonen av selve teksten i denne utgaven skiller seg klart ut både fra Stowes tekst og fra de andre 1950-tallsutgavene på en måte som kan tolkes politisk. Et eksempel er scenen der unge George Shelby sitter i hytta til Onkel Tom og Tante Chloe og prøver å lære Onkel Tom å skrive: “ ‘Alt er mye lettere for de hvite’, sa Tante Chloe mens hun passet kakene i pannen” (s. 18). Det er nærliggende å lese dette som at Tante Chloe mener de hvite har bedre tilgang til livets goder, som for eksempel det å kunne lese og skrive, enn de svarte har. I Stowes tekst og i de av de andre 1950-tallsutgavene som har tatt med Tante Chloes bemerkning, (Ansgar og Lutherstiftelsens utgaver samt Gyldendals ungdomsutgave), er det først og fremst *beundringen* for de hvite som kommer fram: “– Nei, så lett de hvite har for allting, sa tante Chloe, [...] og så beundrende på George. Slik som han kan skrive! Og lese! Og kommer her om kveldene og leser høyt for oss. Det er bent fram storartet.” (Lutherstiftelsen utgave s. 20). Den politiske tolkningsmuligheten i barneutgaven kan selvsagt være en konsekvens av den svært kraftige forenklingen av teksten, som utelater mye av situasjonsbeskrivelsen, men det kan også være en bevisst politisk tilpasning. I førsteutgaven av Stowes verk finnes flere eksempler på at Tante Chloe ser opp til de hvite. Olav Christensen og Anne Eriksen tar opp nettopp dette punktet i sin kritikk av Stowes holdninger til de svarte: “Også når hun [Tante Chloe] gir uttrykk for sine sterke følelser, er det for å styrke sitt herskap i deres posisjon, både i forholdet til naboer og i forholdet til henne selv.”¹²⁷ I Gyldendals

¹²⁷ Christensen og Eriksen 1992:88

barneutgave er enhver henvisning, også andre steder i boka, til Tante Chloes beundring for de hvite og nedvurdering av seg selv i forhold til dem, fjernet. Dette styrker opplevelsen av politisk/ideologisk tilskjæring av teksten. Henvisningene til Bibelen er også sterkt redusert i denne utgaven.

Forsidebildet viser Onkel Tom i hagen sammen med lille Eva. Hun er ganske liten (6 – 7 år?), og sitter på kne i gresset med ansiktet vendt opp mot Onkel Tom. Han har briller, håret er fortsatt mørkt, og han er pent kledd i hvitt. Ved siden av ham ligger flere bøker. Onkel Tom er plassert høyere enn lille Eva, og bøyer seg framover med armene avslappet på knærne. Her framstår Onkel Tom som en mild og vennlig autoritet. Han er verken offer eller helt, kun en voksen venn, om enn noe mer intellektuell enn Stowes Onkel Tom-skikkelse noen gang oppnådde å bli.

5.11. Illustrerte Klassikeres utgave

Tegneserieutgaven av *Onkel Toms hytte* ble utgitt første gang i USA som Classic Comics nr 15 i november 1943. Rolland H. Livingstone (f. 1873, dødsår ukjent) var allerede en etablert maler/tegner da tegneserieheftene slo gjennom som egen utgivelsesform på slutten av 1930-tallet. Teksten ble skrevet av Evelyn Goodman og oversatt til norsk av en tekstredaksjon bestående av sokneprest L. Fyrwald og lærerinne T. Wilberg. Illustrerte Klassikere A/S hadde tydeligvis ikke bare et økonomisk, men også et pedagogisk motiv for sine utgivelser. Etter tittelsiden finner vi en direkte henvendelse til bladets “kjære lesere”, der det heter at “Illustrerte Klassikere er ikke et vanlig ‘seriemagasin’. Det er en serie illustrerte utgaver av kjente og kjære bøker fra hele verdenslitteraturen. Vi håper at heftene våre vil vise seg å være en innføring i bøker som du kanskje ellers aldri ville ha lest.” Videre oppfordres man til å la det gå sport i det, “slik at du kan si til vennene dine at du ikke bare har lest heftet, men boken også!” Oppfordringen til å gå til “originalen” gjentas nederst på siste side. Her ser vi altså direkte av paratekstene *hvem* man ønsker å nå (barn/ungdom, jf. “vennene dine” og bruken av “du” framfor høflig form som var vanlig overfor voksne på 1950-tallet), og *hvorfor* man vil nå dem. Mens forsidebildet til den første, amerikanske utgaven i 1943 var en strektegning laget av Livingstone, er forsidebildet på den norske 1957-utgaven et maleri av en ukjent kunstner, hentet fra den amerikanske utgaven som kom i 1954. Tegningene ellers i heftet er ikke endret. Den første utgaven har den hvite slavejegeren med gevær og hunder i forgrunnen. Kun hodet til den forfulgte George skimtes idet han desperat prøver å gjemme seg i sumpen i bakgrunnen. Bildet legger vekt på selve slavejakten, med en hvit mann i fokus. På den malte forsiden fra

[1954] 1957 er rollene byttet om, nå sees en livredd George i forgrunnen idet han prøver å unnslippe forfølgeren. Den svarte mannen har her kommet i fokus, på samme måte som kampen for borgerrettigheter har kommet i fokus. I 1969 kom enda et nytt forsidebilde på denne tegneserieutgaven av *Onkel Toms hytte*, men da kun i USA, ikke i Norge. Nå står den svarte mannen (Onkel Tom) stolt midt i bildet, med hendene knyttet, men likevel med et rolig blikk. Det er ikke lenger noen frykt å spore, det er som om han vet at det verste nå er tilbakelagt.¹²⁸ Slik gjenspeiler forsidene gjennom 26 år (i USA) den politiske utviklingen for de svarte, og blir en samtidskommentar.

Baksiden av heftet styrker inntrykket av utgiverens pedagogiske intensjon, om ikke på en helt vellykket måte: Her presenteres til dels misvisende biografiske opplysninger om Harriet Beecher Stowe, og et tegnet portrett uten den fjerneste likhet med forfatteren.

Illustrerte Klassikere ble publisert i Norge fra 1954 til 1975, men finnes i dagens bokhandler. *Onkel Toms hytte* har nylig blitt utgitt på nytt i bokserien *Illustrerte Klassikere*, som ett av fire hefter i bind 6 (Egmont Serieforlaget, 2007). Boka er rikt utstyrt med bilder, kommentarer og bakgrunnsstoff for hvert av heftene. I den nye bokutgaven er siden med henvendelsen til leserne fjernet.

¹²⁸ <<http://scoop.diamondgalleries.com/public/default.asp?t=1&m=1&m=34&s=264&ai=48549&arch=y&ssd=2/26/2005%2012:01:00%20PM>>

6. Trådene samles. 1950-årenes Onkel Tom i Norge

USA, 1932: Mikke Mus vil hjelpe fattige barn ved å lage en teaterforstilling om *Onkel Toms hytte*. Walt Disney tegner Mikke som Onkel Tom, Minni spiller lille Eva med lyslokket parykk, og Klara Ku er engelen som daler ned for å hente henne opp til himmelen. Og Mikke Mus' popularitet øker, ikke bare i Andeby, men hos et raskt voksende verdenspublikum (se vedlegg side 59).¹²⁹

USA, 21. januar 2005: Elliott Banfield i *New York Sun* tegner utenriksminister Condoleeza Rice i fullt firsprang over isflakene, med perlekjede, dokumentmappe og høyhælte sko. Hun kikker skrått bakover på en hvit hånd som er i ferd med å forsvinne i det iskalde vannet. Bak henne kommer glefsende hunder med politikernavn halsende (se vedlegg side 60).

130

Helt siden verkets tilblivelse i 1852 har scener og elementer fra *Onkel Toms hytte* blitt brukt, eventuelt misbrukt, tilpasset og aktualisert som samtidskommentar. Man har visst å utnytte romanens salgsfremmende potensiale, og man har brukt den til å fremme politiske og ideologiske synspunkter. Eksemplene over viser hvordan den kanskje mest kjente scenen, lille Evas død, settes inn i en veldedighets-kontekst på 1930-tallet, og hvordan Elizas flukt over isflakene blir til en politisk kommentar i dagens USA. Formålet med min undersøkelse har vært å finne ut om de mange utgavene av *Onkel Toms hytte* som ble utgitt i Norge fra 1950–1959 ble brukt, gjennom adaptasjon, til å kommentere den politiske utviklingen for de svarte i USA som verden var vitne til på 1950- (og -60-)tallet. Undersøkelsen har vist at “negerproblemet” for alvor ble et tema nettopp på denne tiden også i det hvite Norge. Selv om en person av afrikansk opprinnelse fortsatt var en liten sensasjon her i landet, var man på 1950-tallet opptatt av USA og opprørt over måten de svarte ble behandlet på. Rasespørsmålet gjorde seg gjeldende på mange områder i samfunnet, ikke minst innenfor litteraturen. Barne- og ungdomslitteraturen åpnet seg mot verden og ble mer internasjonal i sitt fokus og innhold. Nye media bidro også til at “de andre” kom nærmere i 1950-årene. Det faktum at usedvanlig mange utgaver av *Onkel Toms hytte* ble utgitt i Norge dette tiåret, samtidig med at borgerrettighetsbevegelsens vokste fram i USA, må forstås som en aktualisering av temaet og er en samtidskommentar i seg selv. Mange forleggere kastet seg på bølgen, noen med et mer

¹²⁹ Illustrerte Klassikere 2007:6

¹³⁰ Gates & Robbins 2007:xlvi

sammensatt motiv for utgivelsen, andre kun med profitt for øye. Naturlig nok var det særlig det kristne bokmarkedet som fanget opp interessen for Onkel Tom, og til en viss grad prøvde å adaptere ham som en ny Jesus.

Det er særlig i paratekstene jeg har funnet tydelige tegn på at verket knyttes til samtiden. Forsidebilder, for- og etterord, baksidetekster og anonyme innslag av forskjellig art viser at utgiverne visste å gjøre bruk av de mange mulighetene paratekstene gir, både til å aktualisere, misjonere og ganske enkelt selge boka. De forskjellige adaptasjonene av hovedteksten har også vist tegn på at oversetteren eller forlaget har hatt et budskap, politisk eller religiøst, de har ønsket å formidle. Det kan handle om hva som er sløyfet og hva som er inkludert. Det kan også handle om at utsagn er gjort sterkere eller svakere, eller har fått et annet innhold enn de hadde i tidligere utgaver. Men disse positive funnene, spesielt de som angår hovedteksten, er forholdsvis overflatiske, og det knytter seg mange usikkerhetsmomenter til dem. Ettersom det aldri oppgis hvilken utgave oversetteren har brukt som utgangspunkt for sitt arbeid, lar det seg vanskelig gjøre å si med sikkerhet når, og av hvem, de forskjellige elementene i hver enkelt utgave fikk den utformingen som møter leserne på 1950-tallet.

Følgelig er det de negative funnene som trer klarest fram: I de fleste utgavene er det ikke mulig å se at noen ideolog har adaptert boka inn i 1950-tallets politiske situasjon. Selv om det finnes mange tegn på at utgavene har blitt tilpasset sin tid både når det gjelder språk, illustrasjoner, for- eller etterord, serieutgivelser og liknende, har jeg ikke funnet at noen virkelig har benyttet anledningen til å redigere *Onkel Toms hytte* for sin tid. Det nærmeste man kommer en ideolog blant de aktuelle aktørene må være Clara Thue Ebbell, som med sin bok om Harriet Beecher Stowe viste at hun hadde et personlig prosjekt med et klart (kristent) budskap i sin adaptasjon av *Onkel Toms hytte*. Men hennes egen bok og hennes første versjon av *Onkel Toms hytte* ble utgitt lenge før de svartes frihetskamp i USA fikk vind i seilene, og kan ikke kobles spesielt til 1950-tallets politiske situasjon. Hans Martinussens Forlag og oversetter Agnes Nilssen kan også sies å ha hatt en agenda i tillegg til den kommersielle. Ved å hekte sine egenproduserte “autorale” kommentarer på det de utgir som Stowes tekst, synliggjør de sitt ønske om å framstille *Onkel Toms hytte* som en lang preken.

Den generelle tendensen i 1950-tallsadaptasjonene er den samme som den har vært gjennom hele verkets historie: Det som ikke er handlingsmettet, skjæres bort. Det betyr ikke nødvendigvis at utgavene blir dårligere; de blir tilpasset sitt marked og må leses som selvstendige manifestasjoner av et gammelt verk i en ny tid. Skjæres det bort svært mye, som i Gyldendals barneutgave, med korte, uttrykksfulle setninger, blir hvert enkelt utsagn tydeligere

og kan gi boka et fortettet uttrykk som kan ha en sterkere politisk effekt enn en utgave med et omstendelig språk og utførlige situasjonsbeskrivelser. Gyldendals barneutgave fra 1958 må, med sine sterke, uttrykksfulle illustrasjoner og radikalt tilskårne tekst, kunne sies å være den av utgavene som tydeligst framstår som en samtidskommentar.

Men det er altså først og fremst kremmerne som rår grunnen (også) på 1950-tallet. Som tidligere forlagssjef i Ansgar forlag, Svenn-Otto Brechan påpekte, var det økonomisk trygt å satse på kjente og kjære titler. Gyldendals ungdomsutgave kan stå som en oppskrift på hvordan et forlag kan surfe på en ekstra stor og sterk bølge: Man tar en tidligere godkjent/utgitt utgave (i dette tilfellet Maud Debes' fra 1924), finner en oversetter (som kanskje, i likhet med Knut Monrad, ikke har litteratur som sitt egentlige virkefelt), får utgaven ikledt en moderne språkdrakt og utgir den i en innarbeidet serie. I 1950-årene var man heller ikke så nøye med å opplyse om at utgaven faktisk var en adaptasjon. Når nettopp Monrads utgave er den som har overlevd i bokhandlene fram til i dag, til tross for eksempler på språklige feil og ulogisk rekkefølge av tekstutdrag,¹³¹ skyldes det høyst sannsynlig markedsøkonomiske mekanismer snarere enn litterære kvaliteter.

Vi fikk ikke oppleve å se en avistegning av for eksempel en hofteoperert Gro Harlem Brundtland på flukt over isen til Frankrike, med skattefut, pasientkø og presse som glefsende hunder etter seg. Til det er de enkelte scenene i Stowes historie neppe godt nok kjent i Norge. Sannsynligvis vil vi heller ikke oppleve at sju forskjellige forlag står for ni utgivelser av *Onkel Toms hytte* i løpet av en tiårsperiode, som i 1950-årene. Men at *Onkel Toms hytte* vil leve videre også i Norge, til glede og ergrelse, i forskjellige versjoner, utgaver og medier, er det ingen grunn til å tvile på.

¹³¹ Et eksempel på feil rekkefølge, evt unødvendig gjentakelse av tekstutdrag i Gyldendals 1951-utgave finner vi i beskrivelsen av George Harris' situasjon før han flykter: På side 9 forteller George Elisa om hvordan hans brutale herre har tatt ham vekk fra fabrikken der han nøyte stor respekt. På side 11 blir vi igjen fortalt at herren hans kom til fabrikken og sa han ville ta George med seg hjem.

Litteratur

Oversikt de norske utgavene av *Onkel Toms hytte* finnes i appendiks.... og er derfor ikke tatt med her.

Ammons, Elizabeth (ed.) 1994	<i>Uncle Tom's Cabin. A Norton critical edition</i> , New York
Birkeland, Tone, Gunvor Risa og Karin Beate Vold 2005	<i>Norsk barnelitteraturhistorie</i> . Oslo
Blumberg, Rhoda Lois 1984	<i>The 1960s Freedom Struggle</i> . Boston
Bornstein, George 1999	"How to Read a Page" i <i>Studies in the Literary Imagination</i> 32. Georgia State University
Bornstein, George 2007	"What Little Eva Did Next" i <i>The Times Literary Supplement</i> . March 30 2007
Brønne, Berit 1958	<i>Historien om Tamar og Trine</i> . Oslo
Brønne, Berit 1959	<i>Tai-Mi, Tamar og Trines søster</i> . Oslo
Brønne, Berit 1960	<i>Tom Tangloppe – bror til Tamar, Trine og Tai-Mi</i> . Oslo
Christensen, Olav og Anne Eriksen 1992	<i>Hvite løgner – stereotype forestillinger om svarte</i> . Oslo
Christiansen, Per 2007	<i>Brev fra Washington DC</i> . Skriftserie nr 72. Univ. i Tromsø
Cook, Robert 1998	<i>Sweet Land of Liberty?</i> London
Ebbell, Clara Thue 1916	<i>Hun som skrev Onkel Toms hytte</i> . Kristiania
Egner, Torbjørn 1987 [1954]	<i>Kaptein Sorte Bill og flere andre kjente Egner-viser</i> . Oslo
Eriksen, Knut Einar og Helge Ø. Pharo 1997	<i>Kald krig og internasjonalisering 1949–1965</i> . Oslo
Escarpit, Robert 1971 [1958]	<i>Litteratursosiologi</i> . Oslo
Gates, Henry Louis og Hollis Robbins 2006	<i>The Annotated Uncle Tom's Cabin</i> . New York
Gennette, Gérard 1997 [1987]	<i>Paratexts. Thresholds of interpretation</i> . Overs. Jane E. Lewin. Cambridge

- Greetham, D. C. 1994 *Textual Scholarship. An introduction.* New York
- Hagemann, Sonja 1974 *Barnelitteratur i Norge 1914–1970.* Oslo
- Hampton, Henry og Steve Fayer 1990 *Voices of Freedom.* New York
- Hutcheon, Linda 2006 *A Theory of Adaptation.* New York
- Hølaas, Odd 1936 *Nederst ved bordet. Svart U.S.A.* Oslo
- Liland, Frode 1992 *De som elsket Amerika.* Hovedoppg. i hist. Univ. i Oslo
- Lindgren, Astrid 1963 [1945] *Pippi Langstrømpe går til sjøs.* Overs. Hans Braarvig. Oslo
- Lowance, Mason I., Ellen Westbrook og R. C. De Prospe 1994 *The Stowe Debate.* The Univ. of Massachusetts
- McGann, J. M. (red.) 1985 *Textual Criticism and Literary Interpretation.* Chicago
- Melberg, Arne “Den litterære verden i Vesten: forfatterne, genrene, markedet” og “Realismen i England og USA” i Hans Hertel: *Verdens litteraturhistorie, bind 5.* Oslo
- NRK 1960 *Barnetimeboka om Espen i Afrika.* Oslo
- Nøding, Aina 2003 “Den siste mohikaner er ikke som før”. I Tore Rem (red.): *Bokhistorie.* Oslo
- Rønning, Helge 1994 “USA: Svart opprør med røtter i blues’en” i Hans Hertel: *Verdens litteraturhistorie, bind 7.* Oslo
- Skjønberg, Kari 1979 *Hvem forteller? Om adaptasjoner i barnelitteratur.* Oslo
- Sommerfeldt, Aimée 1959 *Veien til Agra.* Oslo
- Stern, Philip Van Doren 1964 *The Annotated Uncle Tom’s Cabin.* New York
- Stowe, Harriet Beecher 1852 *Uncle Tom’s Cabin, or, Life Among the Lowly.* Boston
- Stowe, Harriet Beecher 1853 *A Key to Uncle Tom’s Cabin.* Leipzig
- Tenfjord, Jo 1962 [1956] I H. S. Nesheim (red.): *Syng med meg. Barnas verden.* Oslo
- Tompkins, Jane 1985 *Sensational Designs.* New York
- Wright, Richard 1951 *Nigger.* Oslo

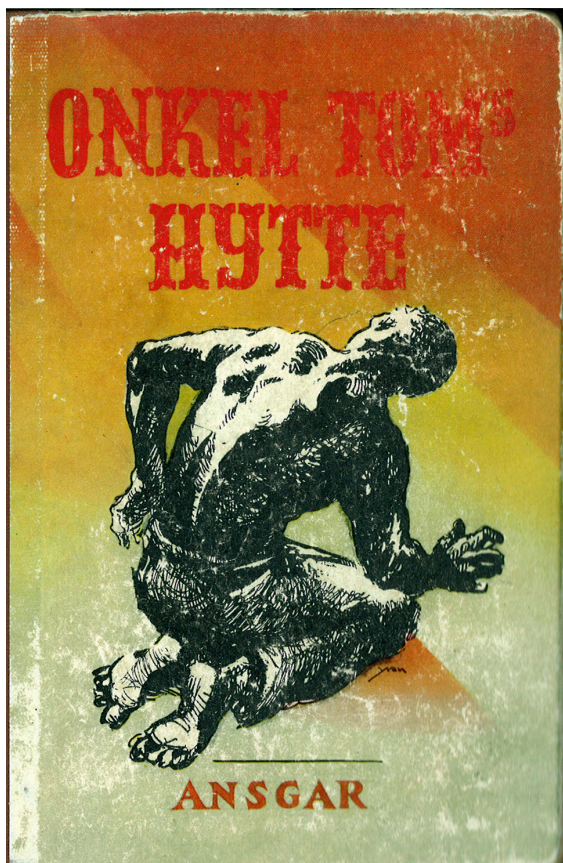
Hanne Sjue Granly

NEGER I NORGE

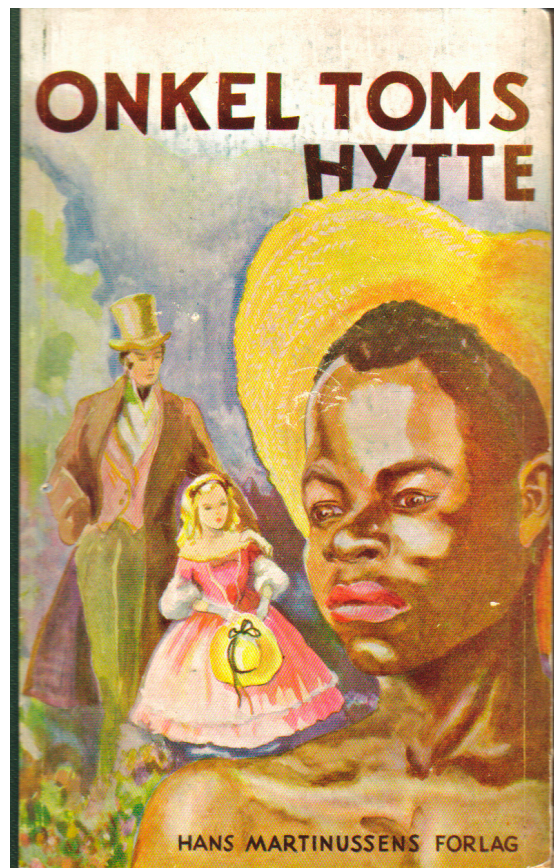
**Harriet Beecher Stowes *Onkel Toms hytte*
som samtidskommentar på 1950-tallet**

Masteroppgave i litteraturformidling
Universitetet i Oslo
Høsten 2007

Ansgar forlag, 1950

Hans Martinussens forlag, 1950

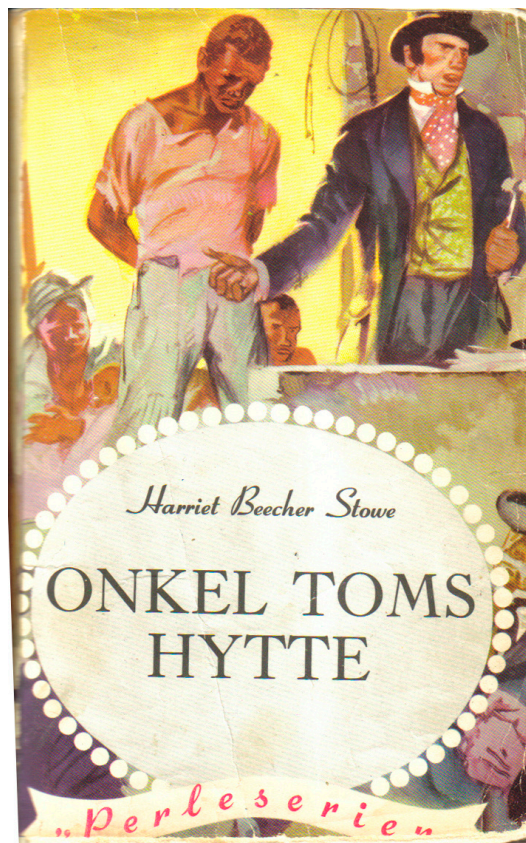
Gyldendal Norsk Forlag, 1951

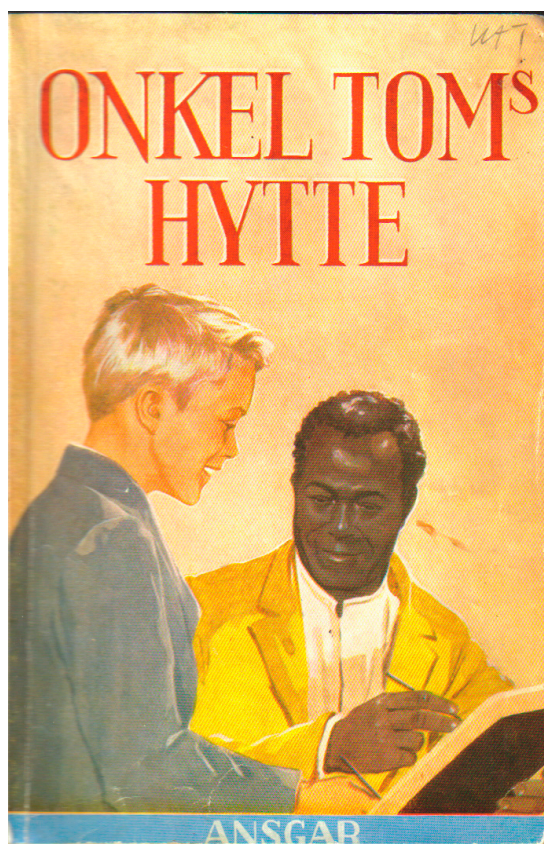
N. W. Damm & Søn, 1951

Tiden Norsk Forlag, 1951

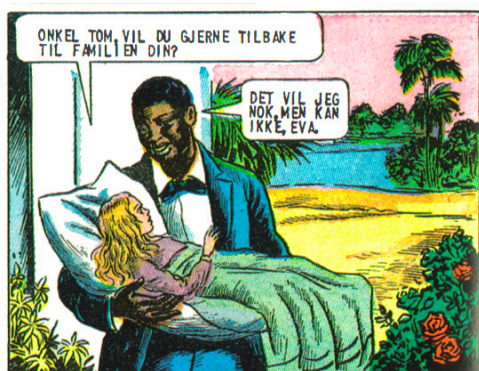
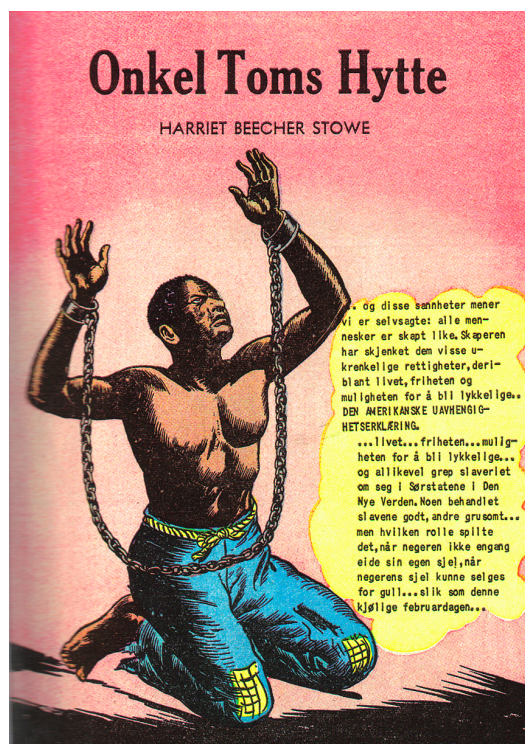
Lutherstiftelsen, 1954

Ansgar forlag, 1957

Gyldendal Norsk Forlag, 1958

Du har nå lest Illustrerte Klassikeres utgave av boken. Glem ikke å lese originalen.
Du får boken på biblioteket eller i bokhandelen.

Den kristne negerslaven

En negerslave — hør no her —
han hadde Jesus kjær,
og til sin Gud i himmelen
han holdt seg stedse nær.
Han fattig var, men enda rik,
en trell, men enda fri,
for den som Sønnen frigjort har,
i sannhet fri han er.

Lik den som ekte perler fant,
vår neger var så glad.
Det såes best når han til Gud,
sin kjære Fader, bad.
Han kunde ikke bede lavt,
nei, høyt han ropte ut,
men negrens eier tålte ei
en sådan bønn til Gud.

«Jeg får nok skaffe slaven bort,»
han sa, og så det skjer.
Med første båt han sendes bort,
langt hen til fremmed kyst.
Men der han kom til markedet
og så bedrøvet satt,
da kom en mann og sa som så:
«Si, er du ikke glad?»

«Akk nei, jeg skal no selges, ti
jeg trosset massas bud,
han syntes at jeg ba for høyt
til Herren kjær, min Gud.»
Og mens de satt og taltes ved
kom slavens eier til.
«Hva klager du på denne mann?
Jeg gjerne spørre vil.»

«Han har ei noen annen feil
enn den han selv har sagt,
han er en rask og flittig mann,
men han meg hat har brakt.
Han roper høyt i bønn, og det
vil jeg ei høre mer.»
Men Herren Gud alt leder så
det oss til gode skjer.

«Jeg kjøper deg og dine med,
no hører du meg til.
No får du bede høyt og lavt,
så ofte som du vil.
Så må du bede og for meg
og for mitt hele hus!»
Og slaven brast i takk til Gud,
det høstes herlig ut.

Et år deretter kom den mann
som solgte slaven bort.
Han vilde kjøpe ham igjen, —
han angret så seg fort.
«Ti fra den stund da denne mann
kom fra mitt hus, jeg har
blott nød og idel motgang hatt
i både smått og stort.

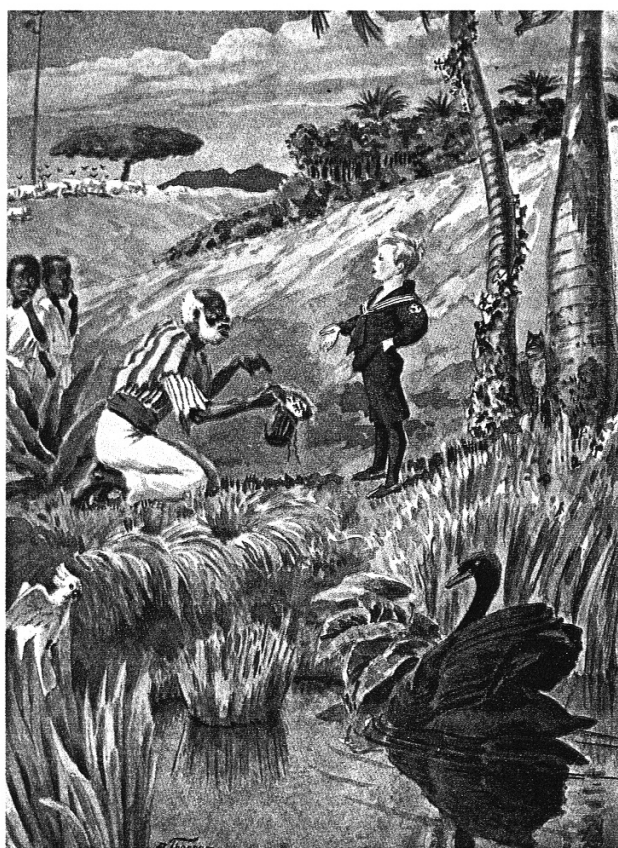
Og for hans bønner fant vi ei
den ro vi hadde tenkt,
vi syntes at han bad for oss,
skjønt han fra oss var sendt.
Så vi en aften falt på kne
for Jesus, Frelseren.
Han har oss hørt, og no vi ber:
Gi oss vår venn igjen.»

«Jeg selger ikke denne mann
for noen pris som helst,
for siden han kom i mitt hus,
er jeg blitt fri og frelst.
Min hustru også er Guds barn,
og no vi takker Gud,
som sendte oss en sådan mann
med frelsens glade bud.»

Alt dette negren hørte på!
Og tenk hvor han ble glad!
Han på sin gamle eier så
og tok til orde da:
«Når jeg for nye massa ber,
jeg ber for deg også,
at vi engang i himmelen
hos Jesus møtes må.»

Secretary of State Condoleezza Rice as Eliza. Stowe's novel remains a potent source for black caricature even in the twenty-first century. © Elliott Banfield, *New York Sun*, January 21, 2005

«Afrika trenger den hvite mann,» tenker H.M. Stanley i gutteboka om hans oppdagelsesreiser. Men «den hvite mann» kan godt være en liten gutt. I eldre barne- og ungdomslitteratur fremstilles hvite – uansett alder – som «naturlige herskere».

Fra Christensen og Eriksen, 1992

I 1932 fik Mikke Mus en lys idé - Han ville spille onkel Tom for å samle inn penger til fattige barn.
Over ser vi hvordan Mikke får den strålende ideen. Under: Den gripende scenen hvor onkel Tom sitter ved lille Evas dødsleie.
Serien er tegnet av Floyd Gottfredson. © Disney.

Merknader til oversikt over norske utgaver av *Onkel Toms hytte*

- Oversikten gjelder kun versjoner utgitt i Norge, med unntak av “Mindes-Udgaven” fra Minnesota, USA, fra 1897. Den er tatt med som en kuriositet. Felles bokmarked med Danmark på 1800-tallet og fram til første kvartal av 1900-tallet gjenspeiles dermed ikke.
- Oversikten er basert på undersøkelse av 33 eksemplarer. Opplysningene om de resterende 24 versjonene er hentet fra bibliotekenes kataloger. Informasjon om for eksempel oversetter som ikke har kommet med i oversikten, kan finnes i eksemplarene som ikke er undersøkt.
- Det kan være tilfeldig om en utgivelse registreres som utgave eller opplag på bokas kolofonside, i bibliotekenes kataloger og i bokhandlenes lister. Det er heller ikke alle opplag (oppptrykk) som registreres. Følgelig kan det finnes opplag som ikke er fanget opp i oversikten.
- Formuleringene om oversetter/bearbeider i utgavene eller katalogene er beholdt i oversikten.

**NORSKE UTGAVER AV
ONKEL TOMS HYTTE**

År	Tittel	Utgiver	Sted	Utg. /oppl.	Oversetter /bearbeider	Illustr.	Side- ant.	Serie	Ant bd	Merknader
1853	Onkel Toms hytte; eller Negerlivet i de amerikanske Slavestater	Mallingske Forlags- Boghandel	Christiania	[1.utg.]	fra det Engelske	ja	644		1	
1861	Onkel Toms hytte, eller Negerlivet i Amerikas Slavestater	A. E. Rolfstad	Christiania		Oversat fra Engelsk af Thomas Krag	ja	612		1	
1876	Onkel Toms hytte	Boghandler V. Pio	[Oslo]	3.opl.					2	
1883	Onkel Toms hytte, eller Negerlivet i de Amerikanske Slavestater	N. W. Damm & Søn	Christiania		Oversat fra Engelsk	ja	644		1	Harriet B. Stowe omtales på tittelsiden som "en Plantageeiers Datter"
1891	Onkel Toms Hytte, eller Historien om en kristen Slave fra Slavetiden i Nord-Amerika	Ejnar Lundes Forlag	Stavanger		Oversat efter den amerikanske Originaludgave af Hans Lunde	ja	320		1	
[1891]	Onkel Toms hytte: en Fortælling fra det amerikanske Slaveliv	Sophus Kriedts Forlag	Kristiania			nei	48	Fortællinger fra fjerne Lande no. 2	1	
1895	Onkel Toms hytte: Skildringer fra Negerslavernes Liv i Amerikas forenede Stater	Severin Olsen	Kristiania			ja	617		1	Samme utgave utgitt i Kristiania og Horten (se under)
1895	Onkel Toms hytte: Skildringer fra Negerslavernes Liv i Amerikas forenede Stater	T. Andersen	Horten			ja	617		1	

1897	Onkel Toms hytte: Negerlivet i de Amerikanske Slavestater	The Earth Supply Co.	Minne- apolis, Minnesota	[1.utg.]		Med over 100 Illustrationer; Original- tegninger af fremragende Kunstnere	668		1	"Mindes-Udgave" for utvandrede nordmenn.
1898	Onkel Toms hytte: Skildringer fra Negerslavernes Liv i Amerikas forenede Stater	J. M. Stenersens forlag	Kristiania			ja	628			
1898	Onkel Toms hytte	Børnenes Bogsamling	Kristiania		Omskrevet paa norsk af O. Flæten	35 tegninger af Paul Steffensen	380		2	
1904	Onkel Toms hytte	Børnenes Bogsamling	Kristiania	2.opl.	Omskrevet paa norsk af O. Flæten	35 tegninger af Paul Steffensen	380		2	
1908	Hytta hans farbror Tom	Norsk Maalkontor	Oslo	[1.utg.]	Paa norsk ved S. Eskeland	ja	272		1	
1916	Onkel Toms hytte	Lutherstiftelsen	Kristiania	1.utg.	Paa norsk ved Clara Thue Ebbell	ja	255		1	
1920	Onkel Toms hytte	Lutherstiftelsen	Kristiania	2.utg.	Paa norsk ved Clara Thue Ebbell	ja	258		1	To utgaver samme år med forskjellige omslag
1920	Onkel Toms hytte	N. W. Damm & Søn	Oslo	3.opl.		35 tegninger af Paul Steffensen	230		1	
1924	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Kristiania		På norsk ved Maud Debes	ja	152		1	
1935	Hytta hans farbror Tom	Det norske samlaget	Oslo		[Bearb. av Einar Breidsvoll]	ja	232	Barne- og ungdomsles- nad; 3	1	
1938	Onkel Toms hytte	N. W. Damm & Søn	Oslo	4.opl.	Overs. av Eugenie Winther	ja	155	De udødelige ungdoms- bøkene; 4	1	

[1944]	Onkel Toms hytte	H. Martinussen	Bergen	1.utg.	Overs. og omarb. av A. Nilssen	ja	333		1	
1945	Onkel Toms hytte	H. Martinussen	Bergen	2.oppl.	Overs. og omarb. av A. Nilssen	ja	331		1	
1946	Hytta hans farbror Tom	Det norske samlaget	Oslo	3.utg.		ja	232	Barne- og ungdomlesnad; 3	1	
1947	Onkel Toms hytte	Kristen Ungdom				tegneserie				Tegneserie laget av Lars Wangensten-Berge
1948	Onkel Toms hytte	H. Martinussen	Bergen	3.utg.	Overs. og bearb. av A. Nilssen	ja	323		1	
1950	Onkel Toms hytte	H. Martinussen	Bergen	4.utg.	Overs. og bearb. av A. Nilssen	ja	323		1	
1950	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	2.oppl.	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	155		1	
1951	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Oslo	1.utg.	Til norsk ved Knut Monrad	4 tegn. av G. Bratlie	152	De aller beste nr 7	1	
1951	Onkel Toms hytte	N. W. Damm & Søn	Oslo	1. utg.	Til norsk ved Eugenie Winther	ja	173	Damms udødelige ungdomsbøker nr 4	1	
1951	Onkel Toms hytte	Tiden	Oslo		Til norsk ved Ella Gjervig	nei	212		1	
1954	Onkel Toms hytte	Lutherstiftelsen	Oslo	1.utg.	Til norsk ved Clara Thue Ebbell	nei	288	Perleserien	1	
1957	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	[2.utg.]	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	157		1	
1957	Onkel Toms hytte	Illustrerte Klassikere	Fredrikstad	[1.utg.]	Tekstred.: L. Fyrwald og T. Wilberg	tegneserie	47	Illustrerte Klassikere nr 211		

1958	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Oslo		Bear. for de nordiske land av E. Schiøler, ov. av A. Esperø	75 illustr. av Ernst Clausen	182	Gyldendals klassiske barnebøker	1	
1960	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	4.oppl	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149		1	
1960	Onkel Toms hytte	Stabenfeldt	Stavanger		Norsk utg. ved A. S. Seeberg	ja	189	Verdens beste ungdomsbøker nr 10	1	
1961	Onkel Toms hytte	De unges forlag	Oslo	1.utg.	Fra engelsk ved Frithjov Iversen		272	Store klassikere	1	
1965	Onkel Toms hytte	Aschehoug	Oslo		Til norsk ved Ella Gjervig	nei	203	13-17-bøkene	1	Med ordforklaringer som fotnoter
1965	Onkel Toms hytte	Damm	Oslo		Til norsk ved Eugenie Winther	Illustr. av Willy Planck	201	Damms udødelige ungdomsbøker	1	
1972	Onkel Toms hytte	De unges forlag	Oslo		Overs. og bearb. av F. Iversen		272		1	
1975	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	5.oppl	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149		1	
1979	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	6.oppl.	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149		1	
1981	Onkel Toms hytte	Damm	Oslo		Til norsk ved Eugenie Winther	Illustr. av Willy Planck	201	Damms udødelige ungdomsbøker	1	
1981	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	7.oppl.	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149		1	
1984	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	? oppl.	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149		1	
1986	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	8.oppl.	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149		1	
1989	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	9.oppl.	Til norsk ved Lill Thorbjørnsen	ja	149	10 på topp-bøkene	1	

1991	Onkel Toms hytte	Ansgar	Oslo	10. oppl.	Gjenf. av Anne de Graaf for 4-9-åringer. Til norsk ved Jan Erik Stenersen	Illustr. av Pierre Ballouhey	65	Klassiske barnefortellinger	1	
1993	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Oslo	2.utg.	Oversatt av Knut Monrad	nei	174	Gyldendals Ungdoms-Klassikere	1	
1994	Onkel Toms hytte	Fono	Billingstad	1.utg.	Oversatt av Eugenie Winther					Lydbok, lest av Randi Brænne. 4 kassetter
1995	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Oslo	2.oppl.	Oversatt av Knut Monrad	nei	174	Gyldendals Ungdoms-klassikere	1	
1997	Onkel Toms hytte	Gyldendal Tiden	Oslo	3.utg.	Oversatt av Knut Monrad	nei	174	Gyldendals Ungdoms-Klassikere; 8	1	
2003	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Oslo	4.utg.	Oversatt av Knut Monrad	nei	174	Gyldendals Ungdoms-Klassikere	1	
2005	Onkel Toms hytte	Fono	Billingstad	2.utg.	Eugenie Winther					Lydbok, lest av Reidun Berntsen, 4 kassetter
2006	Onkel Toms hytte	Gyldendal	Oslo	2.oppl.	Oversatt av Knut Monrad	nei	174	Gyldendals Ungdoms-Klassikere	1	
2007	Onkel Toms hytte	Egmont	Oslo	1.utg.	Tekstred. L. Fyrwald og T. Wilberg		224	Illustrerte Klassikere, bd 6	1	Én av fire illustrerte klassikere samlet i innbundet utgave
u.å.	Onkel Toms hytte	Mitco				ja			1	
u.å.	Onkel Toms hytte	Stella bokforlag			Oversatt av Merethe Richman				2	Verdenslitteraturens største mesterverker; 5/6 Engelske setninger flettet inn i norsk tekst

Diagram 1. Norske utgivelser av *Onkel Toms hytte* 1852 – 2007

De to udaterte utgivelsene inngår ikke i diagrammet.

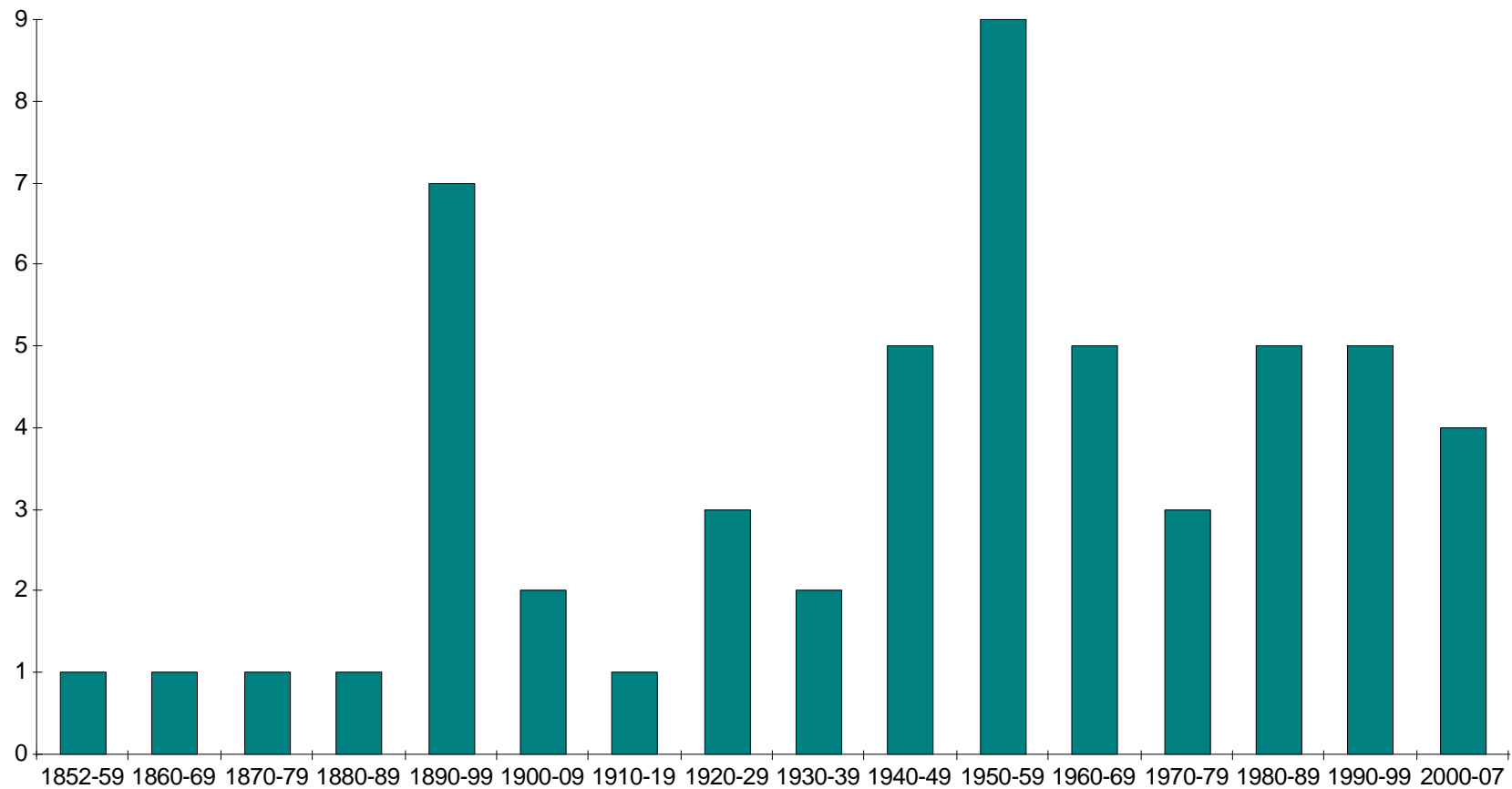

Diagram 2: Antall utgivere av *Onkel Toms hytte* pr tiår

I 1895 ga to utgivere, Severin Olsen i Oslo og Andersen i Horten, ut samme utgave. “Mindes-Udgaven” fra 1897 ble utgitt i USA for det norske markedet der. Fra 1975 til -91 stod Ansgar for 7 av i alt 8 utgaver. Fra 1993 har Gyldendal utgitt alle bokutgaver, i alt 5. De to udaterte utgavene inngår ikke i diagrammet.

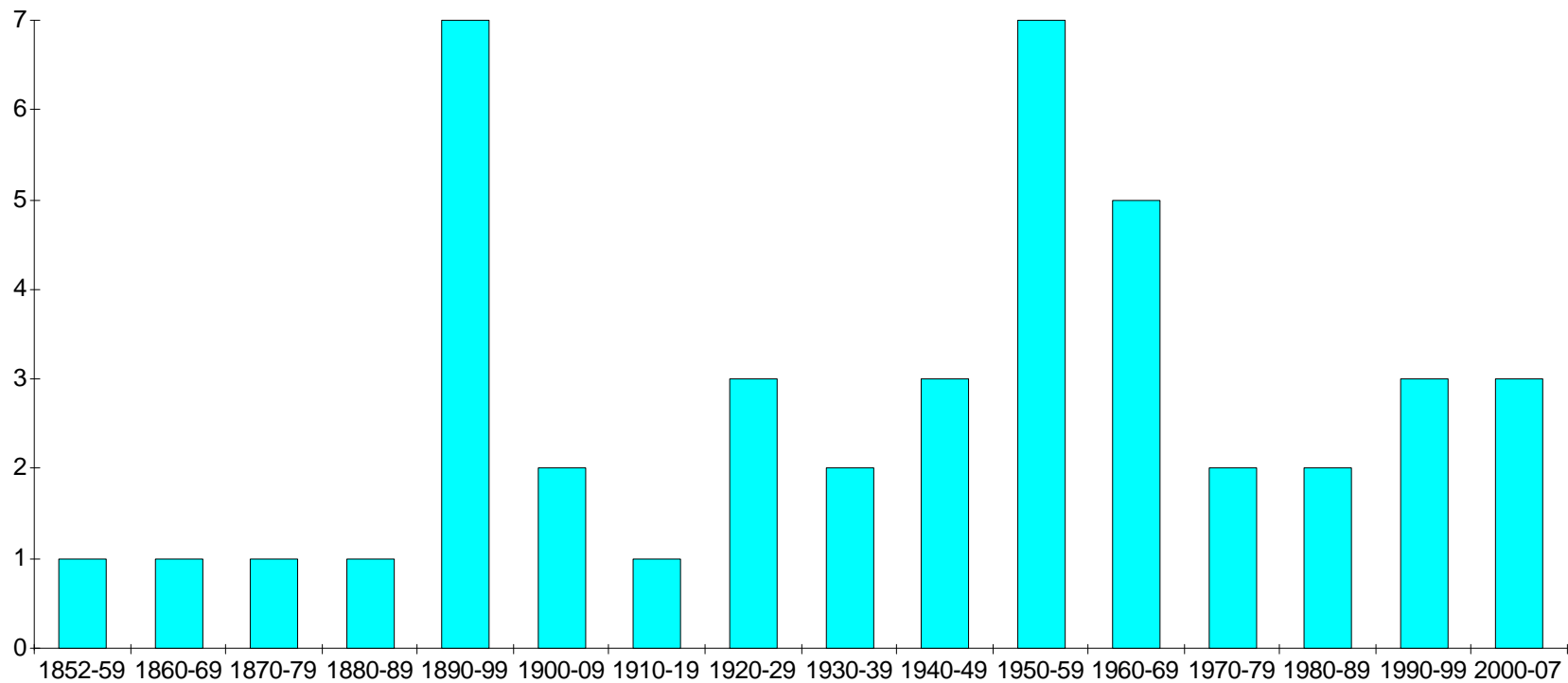

Diagram 3. Andel oversatte titler i barnelitteratur utgitt i Norge 1941 – 1970

Kilde: Norsk Bokfortegnelse gjengitt i Birkeland, Risa, Vold 2005. Tallene er omtrentlig angitt.

Den oversatte litteraturen utgjør ca 40% i 1941–50, ca 62% i 1951–60 og ca 60% i 1961–70

